

**Аңсны
атқарадырракәа ракадемиа**

1997-2022

Akəa Academia 2022

УДК 001
ББК 72.471.1(5Абх)
A 38

Атыжымта шыққылоуп Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа президиуми академиатә институтқеи идырхиаз атекстқәа рыла. Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа 25 шыққаса ахытца иззуп. Уи ианыпшүеит махәта раңзала еиларсу Аңсны атқарадырра знысыз амба, уи ахытхыртағы игылаз рлагамтақәеи Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа аиреи, ашыққылареи, ағиареи иаазыркъяғу ртоурых. Хшығзыштыра чыда азууп атқарадырра ҳамтаастәи ахағера, хадара змоу атқарадырратә усбартакәа рылшамтақәеи уақа аптыжәара змоу атқааратә усуралы. Аиллиустрациатә материал иаңнадыруеит Аңсны Ахәйинтқарра атқарадырра ағиара иадхәалоу ахтысқәеи, ауааи, арыщә хадақәеи.

**Хатыр зқеу Ақсны атқарадыррақәа
ракадемия алахәылацәа,
Ақсны Ахәйнұқарра атқарадырратә
уаажәлларра!**

Ишәйдсныхәлоит акрызтазкуа ахтыс – Ақсны атқарадыррақәа ракадемия 25 шықәса ахытца!

25 шықәса рапхья Ақсны Ахәйнұқарра Раңхъатәи Ахада Владислав Григори-ипа Арзынба Ақсны Ахәйнұқарра атқарадыррақәа ракадемия аптаразы, Ақсны Ахәйнұқарра Иреихазу Ахеилак Акетцара анағзара иазкны Ауспқа инапы атқаюит.

Аибашъра ашытакх аамта уадағзан, аха атәүлеи уи аптеици рзы Атқарадыррақәа ракадемия аптаразы азбамта атқак дүззә аман. Ишдыру еипш, атқарадырра ада ахәйнұқарра ихартәааны ағиара аиузом, уи акратанакуент амилаттә экономикеи, аагалыхреи, ақытanhамғеи, ақультуреи, атқарадырреи рығиаразы.

Ақсны атқарадыррақәа ракадемия имариам амға ианысит. Хтарауаа реихъзарақәа азхатоуп ҳтәйлақны еипш, уи антүтгъы. Шәуснагзареи шәйтқарадырратә усумтақәеи рыбзоурала, адунеи ағы ирдыруеит ҳтәйлазы ибениоу атоурых-культуратә тынха, ирдыруеит ҳажәлар рмилат-хақәитратә қәпаразы аиаша.

Даара ихадоуп, ҳатқарадырратә еилазаара жәларбжъаратәи аимадарақәа рышқа иаанарпшуа азғелымхара. Уи инадхәаланы, атқак ду амоуп атқарадырра-техникатә хырхартала урыстәйлатәи атқарадырратә школқәа аус рыңура аргәгәара.

Иахъа атқарадырратә усбартқақәа рыла ишъақәгылуу Ақсны атқарадыррақәа ракадемия пхъақагызы зытқааратә лашарақәа еизырхалатәу еилазаароуп.

Академия ауснагзарағы ихадароу ахырхартқақәа иреиуоп – атқарадыррақәа аспирантцәеи аус ридулара. Ақсны атқарадыррақәа ракадемиағы еиуеицишым атқарадырратә хырхартқақәа рыла аспирантурағы акандидаттәи адоктортәи диссертацияқәа рыхъчаралы, атқарадыррақәа атқарадырратә интеллигенция рпышәа атқарадыррақәа иахъымардо. Атқарадырратә абицара өңіц, атрадиция беінекәа еиқәйрханы, аихъзара өңіцкәа шаанарпшуа агәра згоит.

Ақыр иапсоу ағыздцәа! Дағағаныкгызы ишәйдсныхәлоит Ақсны атқарадыррақәа ракадемия 25 шықәса ахытца! Ишәзеиңъасшыоит Ҳапсадгыыл аптеици иазырхоу атқарадырратә еихъзара өңіцкәа, шәаңшыгамтақәа зегъы рөы ақәғиарақәа!

**Аслан Бжъания
Ақсны Ахәйнұқарра Ахада**

АҢСНЫ АТТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА АПТЦАРА – ТОУРЫХТӘ ХҮСИСУП

*Аңсны Ахәйинтқарра
Раңхъатәи Ахада,
Аңсны аттцаараадыррақәа
ракадемия аңшыгағ
В.Г. Арзынба*

Аңсны Ақәынтыарра Иреиңазоу Ахеилак «Аңсны Ақәынтыарра атцаарадыррақә ракадемия апцаразы»

АҚӘТЦАРА

Апсны аекономикатә, асоциалтә, акультуратә өниара шыңас иамоу афундаменталтә, ахархәаратә тцаарадырра арөниара атак ду шамоу азгәатаны, Апсны Ахәынтыккаппа Иреи-хазоу Ахеилак акәтара аднакылоит:

1. Аңсны Ахәйнәтқарра атқарадыррақәа ракадемиа аптазааит.
 2. Аңсны Ахәйнәтқарра атқарадыррақәа ракадемиа (анағсқа – АА АР) шъяқәыргылааит, уи Аңқаптәеи Аңсны Ахәйнәтқарра азакәанпцареи инарықәыршәаны, ахатәнапх-гаратара апринципқәа рыла аус зуа атәыла иреиҳазоу атқарадырратә усбарта аҳасабала. АА АР еиднакылоит АА АР алахәйлацәа – академикцәа, алахәйла-корреспондентцәа, АА АР егырт атқарадырратә усзуғзәагы.
 3. Ишъяқәыргылааит, АА АР аилазаара ишалахәу аинститутқәа, алабораториақәа, анаплакқәеи аиғекаарақәеи. Урт афундаменталтәи, ахархәаратәи тцаарадыррақәа рхырхартада хадақәа рөү атқааратә уснагзара алдыршоит, паса Асовет Еидгыла АР, Қырттәыла АР ухәа рсистема иалахәыз аусбартақәагы уахъ иналатданы.
 4. АА АР абаланс ахъ ииагазааит Аңсны иатсанакуа атқарадырратә усбартақәа рхархәа-рағы икоу ахыбрақәеи, атқарадырратә матәахәкәеи, ахәйнәтқарратә мазареи. Уи аилазаара иазку азтаатәкәа ζбазааит АА АР Аңқаптәеи Аңсны Ахәйнәтқарра азакәанпцареи шъатас иқатданы. АА АР аптцағзәа реизара абжыгарақәа ҳасаб рзуны, АА АР иаку асистема аптара хыркәшазааит 1993 шықәса, пхынчкәынмазы.
 5. АА АР иалахәу, атқарадырратә еилазаара иатсанакуа анаплакқәеи, аусбартақәеи, аиғекаарақәеи ап rivatization ззура қамло аобиектқәа ирхыпхъазалазааит.
 6. АА АР иатәу атқааратә усбартақәа ахархәаразы ирытазааит аайгәа ирзалхыз ад-гылтцакырақәа.
 7. Аңсны Ахәйнәтқарра Аминистрцәа Реилазаара ашқа:
 - Аңсны Ахәйнәтқарра адгылтцакырағы икоу аинститутқәеи, алабораториақәеи, анаплакқәеи, аиғекаарақәеи ирытсанакуа ахыбрақәеи, ихадоу афондқәеи, убас егни амазареи рытара алышазааит;
 - Аңсны Ахәйнәтқарра Иреиҳазоу Ахеилак ашқа анагара иззыриазааит АА АР азы Азакәан апроект;
 - АА АР аусбартақәа имфацырго ифундаменталтәу атқаарақәа рөү ихадароу алкааны, есышықәсатәи афинанстә зоужыра азгәатазааит, иара убас атәым волиута алагы;
 - Аңьармықыатә экономика ашқа аиасра атагылазаашығы, АА АР аусбартақәеи, аиғекаарақәеи, анаплакқәеи русзуғзәа рсоциалтә хъчара аштықхразы ажәалагалақәа еиқәыршәа-зааит

Аңсны Аҳәйнҭарра Иреиҳазоу Ахеилак Ахантәафы В.Г. АРЗЫНБА.

ак. Ақеа, пхынчкәын 12, 1993 шықеса,
№ 83-с

**«Аңсны Ақәйнәркәрра Атқарадыррақәа ракадемиа аптара»
иазку Аңсны Ақәйнәркәрра Иреихазоу Ахеилак
Ақәтара анағзаразы**

АПСНЫ АҚӘЙНӘРКӘРРА АХАДА ИУСЦҚА

«Аңсны Ақәйнәркәрра атқарадыррақәа ракадемиа аптараразы» пхынчкөын 12, 1993 шықес-сазтәи Аңсны Ақәйнәркәрра Иреихазоу Ахеилак Ақәтара № 83-с анағзара хықәкыс иштыхны, Аңсны Ақәйнәркәрра иреихазоу атқарадырратә усбарта аптараразы аиғекааратә усмөап-гатәкәа рхыркәшаразы ақәтара қасткоит:

Иаптазааит аиғекааратә хеилак анағстәи аилазаарала:

Гөзөрдаа Н.Л. – Аңсны Ақәйнәркәрра апзыза-министр ихатыпуда, афилософиятә тцаара-дадыррақәа ркандидат (ахеилак ахантәафы);

Аиба Г.Г. – Аботаникатә институт адиректор, абиологиатә тцаарарадыррақәа рдоктор;

Арстаа Ш.К. – Апсуаттааратә институт адиректор инапынтақәа назыгзо, афилогиатә тцаарарадыррақәа рдоктор, апрофессор;

Сагария Б.Е. – Апсуаттааратә институт ақәша аиҳабы, атоурыхтә тцаарарадыррақәа рдоктор;

Гәарамиа А.А. – ААУ аректор, афизика-математикатә тцаарарадыррақәа рдоктор, апрофессор;

Максимов М.З. – Ақәтәи афизика-техникатә институт атқарадырратә усзуғ нана, афи-зикиа-математикатә тцаарарадыррақәа рдоктор;

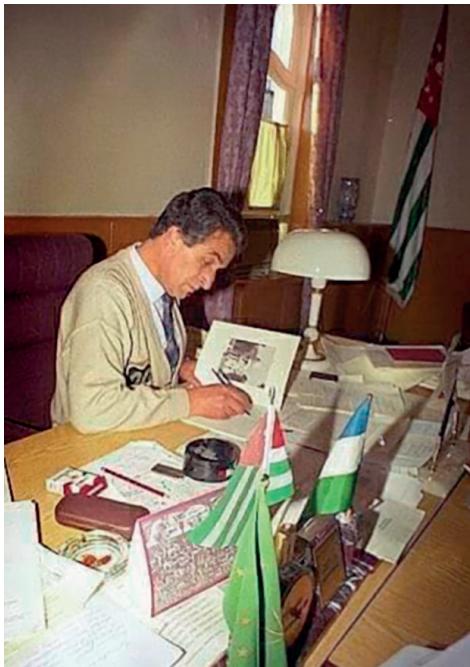
Бебиа С.М. – Аботаникатә институт атиақәа ринтродукция ақәша аиҳабы, абиологиатә тцаарарадыррақәа рдоктор;

Дбар Р.С. – Ақәйнәркәрра аекологиатә инспекция анапхгағы, абиологиатә тцаарарадыррақәа ркандидат;

Марыхәба И.Р. – Аңсны Ақәйнәркәрра Ахада Иусбарта ареферент еиҳабы (айлак амаз-нықәғағ).

Аңсны Ақәйнәркәразы атқарадырратә занатқәа ахынзатаху ҳасаб азуны, Атқарадыр-рақәа ракадемиа алахәйлацәа ралхразы ишъақәыргылазааит анағстәи атыптаңқәа:

Азанаат	Алахәала иашақәа	Алахәыла-коррес-понденттәа
Афизика	–	1
Аматематика	1	–
Аботаника, аттиаағара	1	–
Азеиңш медицина	–	1
Атоурых	2	1
Абызшәадырра	1	3
Ақазарадырра	1	–
Алитературадырра	1	1

АА АР ашқа алхрақәа шымғапгахо атәсі акыпхы ақны ирылахәзааит, алхрақәа рымғапгара ғымз шагу.

Аиңқааратә хеилак анапы иантазааит:

Апсны Аχəyintkarra атцаадырракәа ракадемия Апқаңтәе еиқəыршəаны, иазпхъагəатоу аамтазы ашьақəырғəгəарахъ анагара.

Атцаадырракәа ракадемия ашқа алахəыла иашақəеи алахəыла-корреспонденттәеи ралхразы атцаадырратә усбартакəеи иреихау атараиуртақəеи рттараа рхеилакқәа акыпхымта ашьатала иқəдыргыло акандидатурақәа ралпшааразы иаптазааит ихатəроу атарауааи акадрқәа ирызқазоу аспециалисттәеи рыла ишьақəыгыло аексперттә комиссия.

Ишьақəырғылазааит, Апсны атцаадырракәа ракадемия алахəыла иашақəас иалхзарц шауда атак ду змоу аусумтақəеи ифундаменталтəу атцаамтақəеи рыла атцаадырра зырбениаз атарауаа, алахəыла-корреспонденттәас – зытцаадырратә усумтақəеи заартрақəеи рыла атцаадырра зырбениаз, атəыла асоциал-экономикатә еизəазығъареи адouхатә өниареи рұнны алагала ду қазтаз атарауаа.

Атцаадырракәа ракадемиаҳ алахəылацәа ралхразы акандидаттәа рықəырғыларға азин рымоуп атцаадырратә усбартакəеи иреихаузу атараиуртақəеи. Алхрақәа рзы алахəарап анкыпхызы аөнү инаркны, мыйзы иалагжаны, акандидаттәа рыхъзқәа шəкəыла аиңқааратә хеилак ашқа инашыттəуп.

Атцаадырракәа ракадемия алахəыла иаша, алахəыла-корреспондент ҳәа ралхразы рсия ареспубликатә газет әкны икыпхъттəуп, алхрақәа рымғапгара жəамш иреиткамкәа ишагу; Апсны Аχəyintkarra атцаадырракәа ракадемия апхъатәи аилазаара алхразы еиуеипшым азанаатқәа ирыщаркуа Апсны Аχəyintkarra атарауаа дукəеи егъырт әхəынтырракәа рқынты иаапхъоуи рыла иаптазааит изныктəу Атарауаа рхеилак (Атцаадырракәа ракадемия Азеиңш еизара аусура иалагаанза).

АА АР ашқа алхрақәа рылтшəақәа ареспубликатә газет әкны икыпхъзааит.

Иаптцао АА АР финансла аиқəыршəаразы Апсны Аχəyintkarra Аиҳабыра реилазаара иазпхъагəартайт иахəтоу аныхтəкәа, Аиңқааратә хеилак азыхəарап инақəыршəаны.

Апсны Аχəyintkarra Ахада В.Г. АРЗЫНБА,

ақ. Ақea, хəажəкыра 26, 1997 шықəса.

№ УП-25

АРСТАА Шота Кастеи-ица

*Аңсны атқаарадыррақәа
ракадемия раңхъатәи
апрезидент (1997–
2013), ААР академик,
афилологиатә
тұзаарадыррақәа рдоктор,
aproфессор*

ЦЬАПУА

Зураб Цьота-ица

*2013 шыққаса раахыс
Аңсны атқаарадыррақәа
ракадемия апрезидент, ААР
академик, Урыстәйләтәи
атқаарадыррақәа
ракадемия ахәаанырыцәтәи
алахәыла, афилологиатә
тұзаарадыррақәа рдоктор,
aproфессор*

АҢСНЫ АТҚААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА АПРЕЗИДИУМ

АТОУРЫХ АДАҚЬАҚӘА

1993

Пхынчкөын 12 рзы Аңсны Ахәынтқарра Иреиңазоу Ахеилак Ахантәағы В.Г. Арзынба «Аңсны Ахәынтқарра атқаарадыррақәа ракадемия аптара» иазку Аңсны Ахәынтқарра Иреиңазоу Ахеилак Ақетара тијит.

1997

Хәажекыра 26 рзы Аңсны Ахәынтқарра Ахада Ауспқа тијит, «Аңсны Ахәынтқарра атқаарадыррақәа ракадемия аптара» иазку Аңсны Ахәынтқарра Иреиңазоу Ахеилак Ақетара (1993 ш.) анағзаразы.

Жътаара 30 рзы, изныктәиу Атарауаа рхеилак азбамтала, иалхын Аңсны атқаарадыррақәа ракадемия (ААР) актәи аилазаара. ААР апредентс далхын афилологиатә тұзаарадыррақәа рдоктор, ААР академик, апрофессор Ш.К. Арстаа.

1998

Хәажекыра 12 рзы ААР Азеидш еизарағы ирыдырыкелеит Аңсны атқаарадыррақәа ракадемия актәи Апқаптәа.

1999

Ажырынхәа 21 рзы Аңсны Ахәынтқарра Раңхъатәи Ахада В.Г. Арзынба ишъақәиргәеит ААР актәи Апқаптәа.

2002

Пхынчкөын 10 рзы имәпцысит Аңсны атқаарадыррақәа ракадемиахы изаамтанытәу алхрақәа.

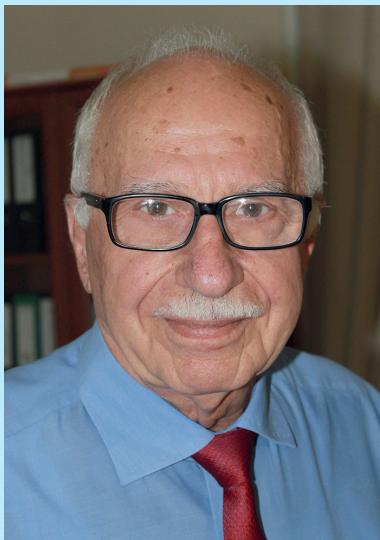
Абтара 15 рзы Аңсны атқаарадыррақәа ракадемиеи Аңсны Ахәаахәтра-ааглыхратә палатеи аусеицуразы Аиқәшахатра рнапы аттарғит.

2004

Машы 27 рзы Аңсны Ахәынтқарра Ахада Иуспқала иаптән Г.А. Зизария ихъз зху атқаарадырразы Аңсны Ахәынтқарратә премия.

2005

Нанхәа 1 азы «Атқаарадырреи ахәынтқарратә тұзаарадырра-техникатә политикиеи рзы» Аңсны Ахәынтқарра Азакәан рыдымылелит.

БЕБИА

Сергей Михаил-иша
*AAP апредидент актәи
ихатыңуаф
(2019 ш. раахыс), AAP
академик, абиологиат
т҆ңарадыррақәа рдоктор,
апрофессор*

ЕКБА

Ианварби Али-иша
*AAP апредидент
ихатыңуаф
(2019 ш. раахыс), AAP
академик, афизика-
математикат
т҆ңарадыррақәа рдоктор,
апрофессор*

Абтара 11 рзы Урыстәылатәи атцаарадыррақәа ракадемиеси Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси атцаарадырра-техникатә усеицуразы Аиқәшашатра рнапы аттарғит.

Дұхынчқәын 22 рзы имәпдисит Апсны атцаарадыррақәа ракадемиахъ изаамтанытәу алхрақәа.

Итыңдит ажурнал «Апсны атцаарадыррақәа ракадемия Адырратара» актәи аномер.

2008

Дұхынчқәын 25 рзы имәпдисит Апсны атцаарадыррақәа ракадемиахъ изаамтанытәу алхрақәа.

2009

Жәабран 27 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Урыстәыла агуманитартә тцаарадырратә фонди аусеицуразы Аиқәшашатра рыбжъартцеит.

Дұхынгән 7 рзы Урыстәылатәи агуманитартә тцаарадыррақәа фонд (УАТР) Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси аусеицуразы Аиқәшашатра рыбжъартцеит.

Итыңдит Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Урыстәылатәи ахәаахәтрап-економикатә университети еицаңыртцаз ажурнал «Кавказтәи атцаарадырратә нтәмтақәа» актәи аномер.

2010

Хәажәкыра 4 рзы ипстазаара далтит Апсны Ахәынтын-қарра Раңхъатәи Ахада, Апсны атцаарадыррақәа ракадемия ашъатарғы, атоурыхтә тцаарадыррақәа рдоктор, AAP академик В.Г. Арзынба.

Нанхәа 12 рзы Апсны атцаарадырақәа ракадемиеси Афундаменталтә тцааракәа урыстәылатәи фонди аусеицуразы Аиқәшашатра рнапы аттарғит.

Цәйіббра 15 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Икомерциатәим автономтә еиқекаара «Жәларбжъаратәи аинновациатә атцаара-технологиатә центр “Ашъатқырадгылқәа итышәынталанырырғиа-ра” Кавказ-Нхыттәи ашъха-металлургиатә институты (Ахәынтын-қарратә технологиатә университет)» атцаарадырратә усеицуразы Аиқәшашатра рнапы аттарғит.

Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Маикәәптәи ахәынтын-қарратә технологиатә университети атцаарадырратә усеицуразы Аиқәшашатра рнапы аттарғит.

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА АПРЕЗИДИУМ

B.A. Кәағзания

Л.И. Аиба

О.Х. Бəğажəба

A.A. Гəарамия

P.S. Дбар

А.М. Касланҗа

M.T. Laşeria

B.A. Чыргба

З.И. Шыалашьяа

2011

Пхынчкәын 27 рзы имфапысит Апсны атцаарадыррақәа ракадемиахъ изаамтанытәу алхрақәа.

Цэйббра 12 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Чечентәылатәи атцаарадыррақәа ракадемиеси рнапы аттарфит атцаарадырра-техникатә усеицуразы Аиқәшаҳатра.

2012

Мшапы 11 рзы иапцан Апсны атцаарадыррақәа ракадемия Аекология аинститут. Директорс далхын абиологиатә тцаарадыррақәа ркандидат, адоцент Р.С. Дбар.

2013

Пхынчкәын 26 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемия апрезидентс далхын афилогиатә тцаарадыррақәа рдоктор, ААР академик, апрофессор З.Ц. Йылапуа.

2014

Пхынчкәын 26 рзы имфапысит Апсны атцаарадыррақәа ракадемиахъ изаамтанытәу алхрақәа.

Мшапымза 3 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Ахәынтқарратә Федералтә биуцьеттә тцаарадырратә усбарта «Урыстәылатәи атцаарадыррақәа ракадемия А.А. Дороднициын ихъз зху Аихшъаларатә центри» атцаарадыррағы аусеицуразы Аиқәшаҳатра рнапы аттарфит.

Нанхәа 19 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Иавтономтәу икоммерциатәым аиғкаара «Жәларбжъаратәи абаза-апсуа қультура-рккарратә хейдкыла “Алашареи”» аусеицуразы Аиқәшаҳатра рыбжъартцеит.

2015

Лаңара 22 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «ААР Апқаптәази ААР иатданакуа аиғкаарақәа рыпқаптәақәа рзи акомиссиақәа ирызкны» Апқара.

Цэйббра 17 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «Атцаарадырратә өазарақәа рыхтәразы» Апқара.

Цэйббра 17 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «Адокторантуреи, аспирантуреи, адоктортәи акандидаттәи диссертациақәа рыштызаағзәеи разықаттара иазку» Апқара.

Цэйббра 17 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит атцаарадырратә усзуғзә рзанаатқәа рноменклатура.

Жътаара 20 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемия Азеипш еизара иаднакылеит Ахәынтқарратә тцаарадырратә усбарта «Апсны атцаарадыррақәа ракадемия» Апқаптәа.

Жътаара 27 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Җатарстан Ареспублика атцаарадыррақәа ракадемиеси атцаарадырратә усеицуразы Аиқәшаҳатра рнапы аттарфит.

Абщара 9 рзы ААР апрезидиум азбамтала иапцан ААР Аекономикеи азини ринститут. Директорс далхын аекономикатә тцаарадыррақәа рдоктор, ААР алахәыла-корреспондент, апрофессор З.И. Шылашъяа.

Дхынчкәын 16 рзы Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Урыстәйлатәи атцаарадыррақәа ракадемия Ладатәи атцаарадырратә центри (Ростов-на-Дону) атцаарадырратә усеицуразы Аикәшашатра рнапы аттарфит.

Итыңит ажурнал «Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия апрезидиум Аинформациатә биул-летең» актәи аномер.

2016

Хәажәкыра 9 рзы Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Иреиҳау ахәынтқарратә федералтә биүцьеттә тараиурта «Шәачатәи ахәынтқарратә университети» аусеицуразы Аикәшашатра рыбжъартцеит.

Мшапы 7 рзы Аңсны Ахәынтқарра Ахада Р.Ц. Ҳаңымба ишъақәиргәгәйт Ахәынтқарратә тцаарадырратә усбарта «Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиа» Апқаптәа өңиң.

Цәыббра 5 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «ААР ҳатыр зқәу адоктор» ахъз ахтаразы Апқара.

Цәыббра 5 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «ААР ҳатыр зқәу апрофессор» ахъз ахтаразы Апқара.

Цәыббра 21 рзы иалхын ААР рапхъатәи ҳатыр зқәу адокторцәа: А.Н. Гогәуа, Р.Хә. Қапба, М.К. Хотелашибили-Инал-ица, В.А. Касланзиа, рапхъатәи ААР ҳатыр зқәу апрофессор хәа далхын Н.М. Мингазова.

Цәыббра 28 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «ААР иатсанакуа атцаарадырратә усбарта адиректор иалхразы» Апқара.

Жътаара 4–6 рзы Акәа имфаңысит Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Урыстәйлатәи атцаарадыррақәа ракадемия Ладатәи атцаарадырратә центри еициеңыркааз Жәларбжъаратәи атцаарадырратә конференция «Амшын аекосистемақәа рұнды ахауаөыпсаҳрақәа азы-робо ахархәагақәа».

Жътаара 6 рзы ААР апрезидиум азбамтала ишъақәиргәгәан ААР аилазаара өңиң.

Дхынчкәын 21 рзы иаңтахеит атыжырта «Academia».

2017

Дхынгәы 15 рзы Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Ареспублика Саха (Иакутия) атцаарадыррақәа ракадемиеси атцаарадырратә усеицуразы Аикәшашатра рнапы аттарфит.

Жътаара 30 рзы Акәа имфаңысит Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия аптара 20 шықәса ахытца иаңкыз аиубилеитә-гәыргъаратә еилатәара.

Жътаара 30 рзы Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Башкортостан Атцаарадыррақәа ракадемиеси аусеицуразы Аикәшашатра рнапы аттарфит.

Дхынчкәын 27 рзы ААР апрезидиум иаднакылеит «ААР алахәыла иашақәеи алахәыла-корреспондентиәеи ралхразы» Апқара.

2018

Ишъақәиргәхеит ААР Аппарат аилазаара өңиң. Аңсны Ахәынтқарра Аминистр-цәа реилазаара ақәттарала, жәабранмза инаркны Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси уи

аусбартакәei рыттаарадырратә усзуoцәei рспециалистcәei рзы ишъакәыргылан ауала-
фахәазы арбага өыщкәa.

Ихацыркхеит ААР Аекономикеи азини ринститут финансла аиқәышәара.

Жәабран 23 рзы ААР апредиум иаднакылеит «Апсышәала ифуа аттарауaa өарацәа рал-
каразы» Апқара.

Хәажәкыра 26 рзы ААР апредиум иаднакылеит «ААР апредиум алхразы» Апқара.

Хәажәкыра 26 рзы ААР апредиум иаднакылеит «ААР апредидент иалхразы» Апқара.

Хәажәкыра 26 рзы ААР апредиум иаднакылеит «ААР авице-президентcәei, акаде-
мик-маzаныкәгаoцәei, ААР Акәшақәа ракадемик-маzаныкәгаoцәei ралхразы» Апқара.

Латара 10 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиаөы, Аресpubлика Крыми афедерал-
тә напхгара иацанакуа ақалақ Севастополи ыттаарадырратә еиқаарақәа аус ыцуразы
Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеи Урыстәылатәи атцаарадыррақәа ракадемия Аусбартеи
аусеицуразы Аиқәшаҳатра рнапы аттароит.

Латарамза 16 рзы Апсны атцаарадыррақәа ракадемиеи Ахәынтқарратә тцаарадырратә
еиқаара «Белорусь Амилаттә тцаарадырратә академия белорусстә күltуреи, абызшәei
алитературеи ыттаара ацентри» атцаарадырратә усеицуразы Аиқәшаҳатра рнапы аттароит.

Рашәара 13 рзы ААР апредиум иаднакылеит «Адиссертациеи адиссертация авторефе-
рати реикәышәашьазы» Апқара.

Амилаттә литературеи атцаарадырреи ырғиараөы илшамта дүкәа рзы, 80 шыкә-
са ихыттра инадхәаланы, ААР академик, Апсны жәлар рпоет М.Т. Лашерия ианашьоуп
«Ахъз-Апшә» аорден I ағаzара.

Абтара 28 рзы – Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа апредидентс деиталхын афилологиатә тцаарадыррақәа рдоктор,aproфессор, AAP академик З.Ц. Цыапуа.

Дұхынчкәын 26 рзы AAP апредидиум «Аспирантцәеи аштызаағзәеи напхара рытареи адокторантцәа атқарадырратә абжыгарақәа рытареи рзы» Аңқара.

Ажурнал «AAP Адырратара» ф-сериякны атытра иалагеит – «Агуманитартә тцаарадыррақәа», «Аңсабаратә тцаарадыррақәа» ҳәа.

2019

Жәабран 13 рзы AAP апредидиум иаднакылелт «AAP Ақешақәа рзы» Аңқарақәа.

Машымзға 23 рзы имғапысит Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа изаамтанытәу алхрақәа.

Латара 15 рзы Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа апредидиум аилатәарағы Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа ахәаанырцәтәи алахәылас далхын амедицинатә тцаарадыррақәа рдоктор,aproфессор, академик Б.А. Лапин.

Латара 17 рзы, Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа апредидент З.Ц. Цыапуа иааңхъара-ла, Ақәа иааны иқан Афундаменталтә тцаарақәа урыстәылатәи рфонд ахеилак ахантәағы, Урыстәылатәи атқарадыррақәа ракадемиа Апредидиум алахәыла, афизика-математикатә тцаарадыррақәа рдоктор В.И. Панченкои Афундаменталтә тцаарақәа урыстәылатәи рфонд иатсанакуа жәларбжъаратәи аимадарақәа русбарта аиҳабы А.В. Усольцеви. Асасцәа раара хықәкү хадас иаман Аңсны атқарадыррақәа ракадемиеси Афундаменталтә тцаарақәа урыстәылатәи рфонди рыбжъара аусеицуразы еитарғызы Аиқешаҳатра анапатдаға.

Рашәара 14 рзы Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа раңхъатәи апредидент, академик Ш.К. Арстаа, 90 шықәса ихытра инамаданы, ианашибан «Ахъз-апша» аорден I ағазара.

Нанхәа 21 рзы AAP апредидиум иаднакылелт «AAP иатсанакуа атқарадырратә усбартакәа рытцаарадырратә усзуғзәеи рнапхгағзәеи аттестация рахыжъразы» Аңқара.

Абтарамазы Москва ақалақь акны имғапысит Аңсны атқарадыррақәа ракадемиа апредидент, AAP академик З.Ц. Цыапуеи Урыстәыла атқарадыррақәа ракадемиа апредидент,

академик А.М. Сергееви УАР апредидент ихатыпуда, академик И.И. Балегеи русуратә еиңларла. Үақа ирзаатылан ө-академиаки уртрытсарадырратә усбартакәеи русеицушья, иара убасгы афундаменталтәи ахархәаратәи тцаарақәа рхырхартала нақ-ақ русеицура адеиңш, аттарауаа өараңа разықатзареи, ихадароу аттараате хырхартакәеи рзы аиқәшаҳатра апроект иадхәалоу аттарақәеи.

2020

Цәйеббра 3 рзы ақытанхамғатә тцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, ААР академик Л.И. Аиба Урыстәылатәи аттараадыррақәа ракадемия ахәаанырцәтәи алахәылас далхын.

2021

Жәабран 13 рзы ААР апредидиум иаднакылеит «ААР Ақәшақәа рзы» Апқара.

Хәажәкыра 31 рзы ААР апредидиум иаднакылеит «Аттараадыррақәа рканидатреи аттараадыррақәа рдокторреи аштызаағзәа рзы Ахеилакқәа ирызку» (ихартәау, ипсаху) Апқара.

Латара 23 рзы Москва ақалақ ағы имғапысит ААР апредидент З.Ц. Цыапуи Урыстәылатәи аттараадыррақәа ракадемия апредидент инапынтақәа назығзо, Урыстәылатәи аттараадыррақәа ракадемия академик В.В. Козлови реиңылары.

Рашәара 2–4 рзы Ақәа ақалақ, Апсны аттараадыррақәа ракадемия ахыбрағы имғапысит афилогиатә тцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, Урыстәылатәи аттараадыррақәа ракадемия алахәыла-корреспондент В.М. Гацак (1933–2014) игәалашәара иазкыз Ағбатәи Жәларбжъаратәи аттараадырратә пхьарақәа.

Пхынчкәын 22 рзы Апсны аттараадыррақәа ракадемиеи Нхыт-Кавказтәи афедералтә университети аусеицуразы х-еиқәшаҳатрак рыйжъартцеит.

2022

Латара 6–19 рзы афилогиатә тцаарадыррақәа рдоктор, Апсны аттараадыррақәа ракадемия апредидент З.Ц. Цыапуа ихы рылаирхәйт кавказтцаа,abyzshəadırı, аетнограф, афольклортцаа, атоурыхтцаа, Кавказ ашхарыуа жәларқәа рбызшәақәеи ркультурақәеи рыспециалист ду Анатоли Нестор-ида Генко диижътеи 120 шықәса атра ахатыраз Урыстәылатәи аттараадыррақәа ракадемия Петр Дузза ихъз зху аетнографиеси антропологиеси рмузеи (Кунсткамера) ағы еиңкааз аусмөнгатәкәа.

Рашәара 2 рзы афольклортцаа, афилогиатә тцаарадыррақәа рдоктор, Апсны аттараадыррақәа ракадемия апредидент З.Ц. Цыапуа Урыстәылатәи аттараадыррақәа ракадемия жәларбжъаратәи алахәылас далхын.

Хәажәкыра 15 рзы ААР апредидиум аилатәарағы Апсны аттараадыррақәа ракадемия ахәаанырцәтәи алахәылас далхын С.Н. Бабурин.

Жътаара 12 рзы Апсны аттараадыррақәа ракадемиеи Ахәынктарратә Федералтә биу-цьеттә тцаарадырратә еиңкаара «Афедералтә тцаарадырратә центр “УАР асубтропикатә тцааратә центри”» аттараадырра-техникатә усеицуразы Аиқәшаҳатра рнапы аттарафт.

ААР актәи авице-президент С.М. Бебиа ианашъян Ахъз-Апшы аорден I ағағзара.

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА – АШЬАҚӘГҮЛАРЕИ АӘИАРЕИ

Дұхынчқесін 12, 1993 шыққасы Апсуса ҳәйніктарра Ахада, атоурыхтә тцаарадыррақәа рдоктор Владислав Григори-иңа Арзынба Апсны атцаарадыррақәа ракадемия апцаразы Апсны Ахәйніктарра Иреихазоу Ахеилак Ақетцара инапы атағынан. Аибашъра ашьтахы иуадағыз аекономикатә тәгілазааша иахъяны, ари адокумент анағзара иазхъацхеит хышиққеса ришиштахы.

Хәажәкыра 26, 1997 шыққасы Апсны Ахәйніктарра Ахада Владислав Арзынба, хыһызызбахә хәаз Ақетцара анағзара алышаҳарц азы Ауспқа тијкит.

Атцаарадыррақәа ракадемия апцара – В.Г. Арзынба иреформатортә хәыщыа зыртада-быргуа ус хадоуп. Уи еилкааны иман, ахәйніктарра ацеипш лашазы, аекономикатә, аполитикатә, акультуратә хыпшымразы, атцаарадырра иатданакуаз. В.Г. Арзынба аполитиках дааит атцаарадырра ақынтар, убриазы, даеағзәи диеипшымкәа идыруан Апсны еиуесипшым атцаарадырратә хырхартакәа рөсі жәашыққесала ишъақәгүлоз, иғиоз атцаарадырратә традиция дуқәеи атцаарадырратә хәыщрақәеи рымч-рылша.

Апсны атцаарадыррақәа ракадемия апцан Апсны Ахәйніктаррағы ахатә напхгара змоу тцаарадырратә усбартаңы. Академия апнатеит хәа ипхъауз Апсны Ахәйніктарра, уи Ахада ихағала.

Апсны атцаарадыррақәа ракадемия рапхъатәи аилазаара алхын жұтарамза 30, 1997 шыққасы, зныктәи Еидцоу ахеилак аиқекааратә еизарақны.

Академия анапцахаз арыщхә атцаарадырра иамшныхәан Апсны Ахәйніктаррағы есышыққеса иазгәартоит.

*Г.Г. Аиба, А.И. Марколиа, И.Р. Марыхәба, Н.Л. Гъезердаа, В.Г. Арзынба,
Ш.К. Арстаа, Б.Е. Сагариа, Хә.С. Бәжәсәба, М.З. Максимов, Р.Р. Швандиразе,
Г.Кә. Шамба, В.Л. Аңнариа, В.Г. Старцев, М.Г. Ладариа, Л.П. Чқадуа*

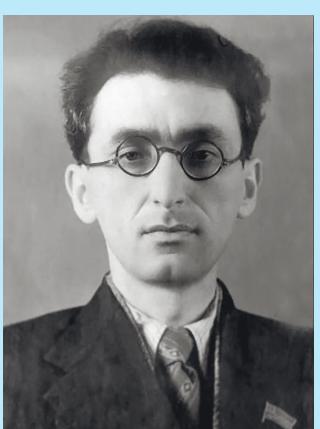
V.G. Арзынба

V.G. Арзынбей Аңсуатқааратә институт аңаруааи Аңсы атқарадыррақәа ракадемия ашықәгылара апхъатәи ашикжекәа раан

Г.Г. Аиба

Х.С. Бғажсеба

Академия рапхъатәи аилазаара иалан академикцәа быжъык (Г.Г. Аиба, В.Г. Арзынба, Ш.Қ. Арстаа, Х.С. Бгажсеба, М.З. Максимов, Б.Е. Сагария, Б.У. Шыныңқеба), ААР алахәйла-корреспондентцәа фызык (М.Г. Ладария, В.Г. Старцев, В.Л. Атнария, Л.П. Чқадуа, Г.К. Шамба, Р.Р. Швандиразе), ААР ҳатыр зқәу лахәылаңас быжъык (О.Б. Бигәаа, З.М. Габуния, М.А. Кумахов, Б.Б. Талибов, Ҷ. Хыиуитт, А.К. Шагиров, Н.Б. Екба).

ААР рапхъатәи апрезидентс далхын еицирдыруа апсуа лингвист, афилологиатә тцаарадыррақәа рдоктор, ААР академик Ш.Қ. Арстаа. Апрезидиум рапхъатәи алахәйлаңас иқалеит: В.Г. Арзынба (Аңсы Рапхъатәи Ахада), Ш.Қ. Арстаа (ААР апрезидент), Г.Г. Аиба (ААР апрезидент ихатыпуда), В.Л. Атнария (ААР апрезидиум атцааруа-маңзықәга хада), Б.Е. Сагария (Агуманитартә, асоциалтә, ауаажәларратә тцаарадыррақәары өзінші аткарадыррақәа), М.З. Максимов (Ағицика-математикатәи атехникатәи тцаарадыррақәа), М.А. Кумахов (Ағицика-биологиатә, ақыттанхамматә тцаарадыррақәеи Адғыл иззү атцаарадыррақәеи өзінші аткарадыррақәа).

Б.У. Шынқеба

Ш.Х. Салакаиа

М.Г. Ладариа

Л.П. Ққадуа

М.З. Максимов

В.Г. Старцев

Б.Е. Сагария

В.Л. Айнариа

С.Л. Зыхеба

Т.М. Шамба

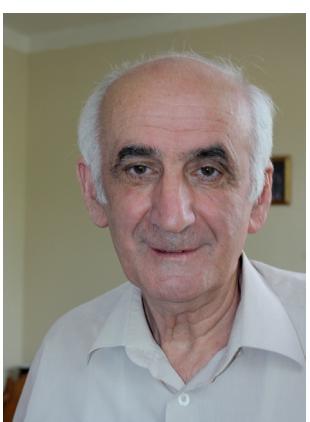
Г.К. Шамба

А.Е. Кәйіпраа

Р.Р. Шванигиразе

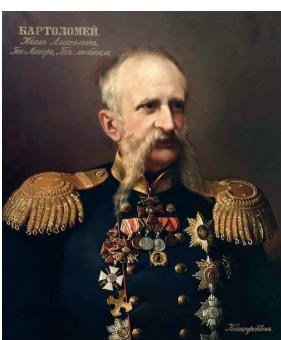
Т.А. Ачығеба

C.T. Ажәнба

P.K. Услар

I.A. Бартоломеи

A.N. Краснов

ТОУРЫХТӘ ЛАПШӘАЛА

XIX ашәйшүйкәса ағбатәи азбжеи – XX алагамтәи рзы Аңсны еиқаахеит атәйлағацәи уи аагалыхратә мчқәеи рытцаара иазкыз акымкәа-фбамкәа атцаарадырра-рккаратә еилазаарақәа.

1840 шықсазы ишъатаркын Ақәтәи аботаникатә баҳча. Ру сура хаңдырыкит Ақытәнхамғатә еилазаара, Ақәтәи аокруг аңсабареи ауаапсыреи рытцаағацәеи разөлымхәғацәеи реи лазаара, иара убас амедицинатә, арпұчачымазаратә, ауахәама-археологиатә еилазаарақәа. Урт ашықәскәа рзы рымч-рылша еибыртоит атыңантәи аинтеллигенция рхатарнакцәеи Аңсныңқа иааз урыстәйлатәи атцарауааи. Убасқан рыхъзқәа еицирдүр-уа иқалеит С.Т. Ажәнба, К.Д. Маңавариани, В.Д. Гарцқына, Н.С. ҆ынашына, П.Г. ҆араина, Н.Б. Патеипа, А.И. Чыкәбар, П.К. Услар, И.А. Бартоломеи, Н.И. Марр, Н.М. Альбов, А.Н. Краснов, П.Е. Татаринов, А.Н. Введенски, Н.Н. Смецкои, Г.Ф. Чурсин, А.Н. Генко, Н.И. Воронов ухәа атцаарадырреи атцарапашареи ала-зыртқоз ауаа.

Н.М. Альбов

Н.И. Воронов

К.Д. Мацавариани

Д.И. Гэлиа

Н.Б. Патеиңа

П.Е. Татаринов

Н.Н. Смецкои

Н.И. Вавилов

А.М. Чоңа

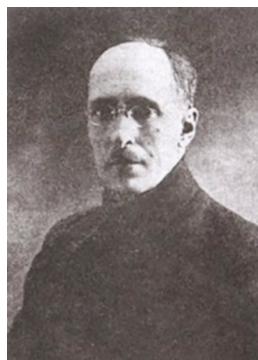
А.И. Чыкәбар

Н.И. Марр

С.П. Басария

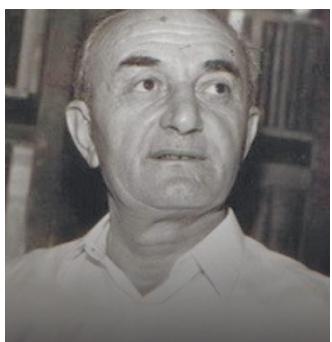
Г.Ф. Чурсин

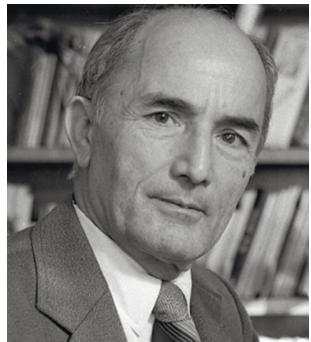
А.Н. Генко

А.А. Колаковски

Г.Я. Зизария

Ш.Д. Инал-ита

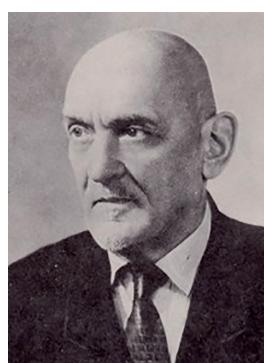
З.В. Анчаба

И.Н. Воронов

К.С. Шыакрыл

П.Н. Соловьев

А.А. Аниба

Б.Г. Арзынба

Ш.Х. Салақаев

В.А. Чырғба даңхьоит кавказтәи абызшәақәа ракзаара иазку алексиа. Бамберг (Германия), рашәарамза, 2019 ш.

С.З. Лакоба

*Р.С. Дбар, архимандрит
Дорофеи (Д.З. Дбар)*

Аңсны атұаарадыррақәа ракадемия Азиеңши еизарағы. 2020 ш.

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРА АӘИАРА

Апсны атцаарадырреи ақулытуреи ирыткаркуа рапхъатәи аусбартакәа аптахеит XX ашәышықәса 20-тәи ашықәскәа раан. Усқан ишъатаркыз Апсуа тцаарадырратә еилазаареи (1922) Апсуа бызшәеи алитетуреи ракадемиеи (1925), аурыс кавказтцаара атцаарадырратә традиция беиәкәа ҳасаб рызуа, ашьапы ркит иуникалтәу атцаарадырратә усбарта, иахъа ААР Д.И. Гәлия ихъз зху Апсуатцааратә институт ҳәа еиңдердүруа.

Убарт ашықәскәа раан Апсны иаатуеит Асовет Еидгылеи арестубликеи ирыткаркуаз егырт аинститут дүкәагы. 1927 шықәсазы иаптаз Ақәатәи амаамынаа зарта иабзоураны, Ақәа аәиара хацнарkit зымәхак тбаау аиммунологиятә школ. 1957 шықәсазы уи Апшәэрратә патологияи атерапиие ринститут ашьатала Ақәа иаатит Асовет Еидгыла Амедицинатә тцаарадырракәа ракадемия иатсанакуа.

Асовет Еидгыла Атцаарадыррақәа ракадемия иатәыз Акустикатә институт Ақәатәи ақәшағы имфапысуз зеипшықамыз атцаарақәа (1948). Урт хықәкы хадас ирымаз азатцақа ацәкәырракәа рөеихашаша азакәанқәа рытцаареи, азатцақатәи, азантыттәи аобиекткәа абжы рныфра ақашшыарбагақәа рышьақәыргылареи ракәын.

1926 шықәсазы иаптцахеит Асоветеидгылазегътәи атиаа зара аинститут Ақәатәи ақәша, анафсан Асоветеидгылазегътәи атиаа зара аинститут асубтропикатә культурақәа Ақәатәи рпышәаратә станция ҳәа ипсаххаз.

1933 шықәсазы аусура хацнарkit асубтропикатә культурақәеи ачайи рзы Асоветеидгылазегътәи атцаара-аарыхратә хейлак Ақәатәи афилиал.

1964 шықәсазы иаптцан атуризм атцаара иазкыз Ақәатәи аинститут.

Убасқан Апсны араионкәа ркны иаатуеит зытцаарадырратә лтшәақәа инартбааны аагалыхра иалартцәахаз апышәаратә станциакәа жәпакы. Урт анаплакқәа рахъ иатсанакуеит Апсуа татынаарыхра-пышәаратә станция, Аефирхәшатә культурақәа рзы Ақәатәи апышәаратә станция, Атиаахъчаразы Апснытәи апышәаратә станция, Апсны абна апышәаратә станция, Абаҳчаа зареи, азахәа зареи, ағтатәреи ирызку Арестубликатә институт Гәдоутатәи апункт, Асовет Еидгыла иатәу Аботаникатә баҳча хада Гагратәи апункт, Акурортологиии ахәшәтәреи ринститут Ақәатәи афилиал.

Апсны атцаарадыррақәа ракадемия анапцаха ашьтахъ абарт аусбартакәа рышьатала еиңкаахеит аинститутқәа:

1994 шықәсазы – ААР Ақыттанхамфа аинститут;

1995 шықәсазы – ААР А. Кәыцба ихъз зху Акурортологиии итрадициатәым амедицинеи рцентр.

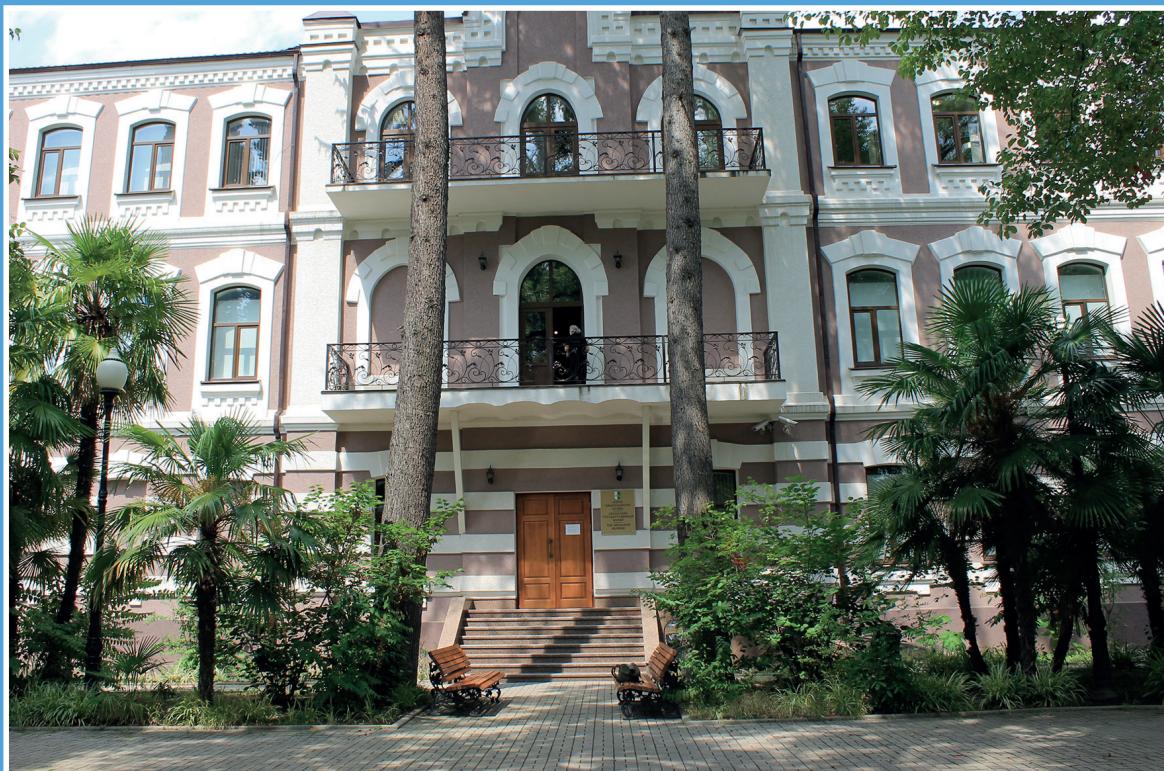
1932 шықәса раахыс агуманитартә, апсабаратә хырхартакәа ирыткаркуа акадркәа рааза-рағы аус ду мөапнагоит Ақәатәи ахәынтыккәрратә педагогикатә институт (1979 шықәса раахыс – Апснытәи ахәынтыккәрратә университет). Аспециалистцәа раазара аус ағы иалнаршаз рацәоуп Қырттәылатәи асубтропикатә нхамфа аинститут (1959–1992). Хәы змазам адокументкәа еизакын Апсны Аминистрцәа Реилазаара иатсанакуа Ахәынтыккәрратә архив хада ақны (1929).

1917 шықәсазы иаптцахеит Апсны атәылағацэтцаара амузеи.

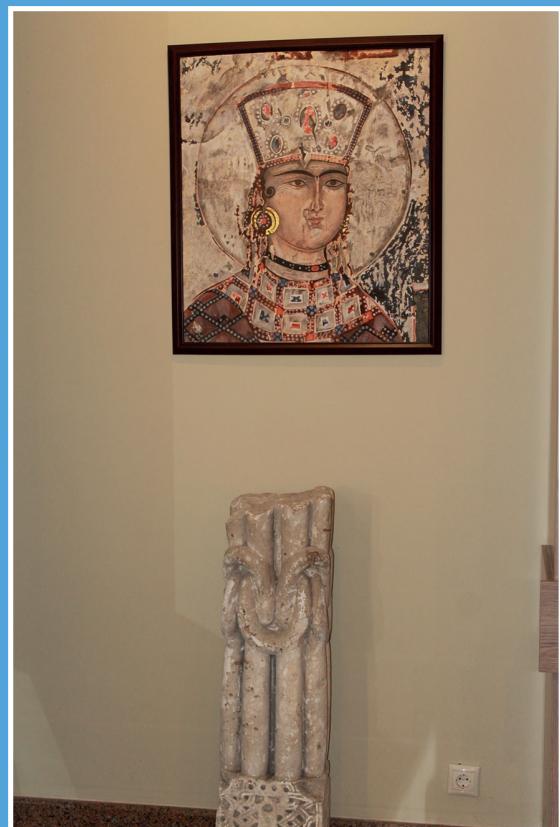
1974 шықәсазы ишъатаркын Д.И. Гәлия ионы-амузеи.

Апсуа тцаарадырра атоурых рыхъзкәа өағаца иануп XX ашәышықәса 1920–1930-тәи ашықәскәа рзы злагала қазтаз азәырғы аттарауа хатәрақәа: А.К. Ахашба, С.П. Басария, В.И. Кәыкәба, Д.И. Гәлия, А.М. Чочуа, С.И. Җанба, В.И. Стражев, Н.И. Вавилов, Г.П. Барач, А.Л. Лукин, К.В. Ковач уб. егъ. Апсны атцаарадырра атрадициакәа рырғиарағы хәы змам атакы амоуп академик Н.И. Марр илагала.

Анағстәи ажәашықәскәа раан агуманитартә дисциплинақәа рырғиарағы алагала ду қартцеит: Гъ.А. Зизария, Ш.Д. Инал-ипса, З.В. Анчабазе, К.С. Шыакрыл, Х.С. Бгажәба,

Ақса ұзынтаррат музей

Акспозиция ахемақәек

Кремли Асовет Еидгыла Аминистрәде Рейлазаареи «Ичыдоу рпака» ақынта

Постановление СМ СССР № 2857-1145сс/оп
«О работе научно-исследовательских институтов “А” и “Г”
и лабораторий “Б” и “В” Первого главного управления
при Совете Министров СССР»

г. Москва, Кремль

1 июля 1950 г.
Сов. секретно
(Особая папка)

Совет Министров Союза ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

I. О работе институтов «А» и «Г»

1. Объединить институты «А» и «Г» и объекты «Синоп» и «Агудзеры» Первого главного управления при Совете Министров СССР в один институт.

Присвоить объединенному институту наименование: «Научно-исследовательский институт № 5 (НИИ-5) Первого главного управления при Совете Министров СССР».

В составе института организовать отдел «А» (из лабораторий, входивших в институт «А») и отдел «Г» (из лабораторий, входивших в институт «Г»).

2. Назначить: заместителем директора НИИ-5 по научной части кандидата физико-математических наук Кварцхава И.Ф., директором отдела «А» – М.Арденне, директором отдела «Г» – профессора Г.Герца.

3. Возложить на НИИ-5 выполнение следующих научно-исследовательских работ:

По отделу «А»

Лаборатория, руководимая Арденне

а) разработка гравитационного метода разделения полимеров олова¹ с применением металлических источников;

б) разработка импульсных ионных источников на большие токи по протонам для ускорителей.

(Основные исполнители: Арденне, доктор Фройлих, Егер; старшие научные сотрудники: Чкуасели, Демирханов);

Лаборатория, руководимая профессором Тиссеном

в) разработка пластинчатых фильтров из новых материалов и по новым техническим

лавному управлению при Совете Министров СССР выплачивать

трудоспособности на производстве – в течение всего времени
с действующими в СССР законами, а при возвращении в
становленных законодательством Германской Демократической
Республики, 150 марок для рабочих и лаборантов, 250 марок для мастеров и
марок для докторов и 1 000–1 200 марок для профессоров.

При специалиста во время пребывания его в СССР пенсия
зависит от срока работы его в системе Первого главного управления

я – при возвращении в Германию, в размере трехмесячного

Председатель Совета Министров Союза ССР И.Сталин¹⁰
Управляющий делами Совета Министров СССР М.Помазнев^{10, 11}

Приложение № 1

Сов. секретно

Л.А. Шервашизе, Л.Н. Соловиов, М.М. Трапшь, И.А. Ацынцъал, Б.Е. Сагариа, И.Н. Воронов, В.Г. Арзынба, Г.К. Шамба, М.М. Гэымба, В.Л. Атнариа, Ш.Х. Салақана, А.А. Аншба, В.В. Дарсалиа, Г.А. Амчба, С.Л. Зыхэба ухэа убас азээрөү.

Афизика-математикатэй атехникатэй тцаарадыррақәа рырөниара рыхьз адхэалоуп Г. Герц, М. Арденне, Р.А. Демирханов, И.М. Сухаревски уб. егь.

Асовет Еидгыла Аминистрцэа Реилазаара ақётцареи, Асовет Еидгыла Аминистрцэа Реилазаара иатэу ихадоу актэй аусбарта адцацкөи инарыкэйршәаны, хазхатала иказ аинституткәа өба – аобиект А – Синоп, аобиект Г – Агэйзера – реидцарала 1950 шықсазы еиөкаан иахья ААР иатцанакуа Акёатэй афизика-техникатэ институт. Аинститут аусура азкин Асовет Еидгыла атэйлахьчаратэ лшаракәа рыргэгэра.

Амедиа-биологиатэй ақыттанхамфатэй тцаарадыррақәа рхырхартала аус руан А.А. Колаковски, В.С. Иаброва-Колаковскаина, П.В. Бочкариев, Б.А. Лапин, Г.Г. Аиба, Г.О. Магакиан, Л.Х. Ҳашба, Е.И. Чамагэуа, Б.Г. Аргэын ухэа уб. егь.

Асовет Еидгыла пгаанза Апсны атцаарадырра өнион, еизхазыгъон асовет тцаарадырра иаххэтакны.

Асовет Еидгыла еиуеипшым академиақәеи аминистррақәеи ирытцаркуаз атцаарадырратэ усбартакәа (айнституткәа, аинституткәа рфилиалкәа, еиуеипшым атцаарадырратэ хырхартакәа иреиуаз ацышэаратэ станциакәа) русура афундаменталтэ лтшэақәа Апсны академиатэ тцаарадырра ашыақэгылара шыатас иаиуит, Апсны атцаарадыррақәа ракадемиагы уасхырс изыжкалеит.

Апсны аус зуаз ацааруаа еиуеипшым рабицарақәа рпышшөи иахъатэй атцаарадырратэ уснагжатэкәеи, насгы Апсны иамоу агеографиатэ тагылазаашьеи аҳаатэ чыдарақәеи хышыншиштра ризуа, өыгэгэала иаххээр ауеит иахъатэй ҳатцаарадырратэ усбартакәеи урт ркадртэ лшаракәеи рхатэй қашья рымоуп хәа. Урт зегъы рытцаарадырратэ усура афундаменталтэ, ахархэаратэ зщаарақәа рызбара иазкуп, ҳтэйла асоциал-экономикатэ өниара ацхраара иззхэоуп.

Иахья Апсны атцаарадыррақәа ракадемиа аилазаарағы икоуп 15-фык академикцэа, 11-фык алахэйла-корреспондентцэа, 19-фык ҳатыр зкэу алахэйлацэеи ахэаанырцэтэи алахэйлацэеи.

ААР иатцанакуа аусбартакәа рөи аус руенит 400-фык инареиҳаны атцаафцэа, урт раҳыннтэ 29-фык атцаарадырра адокторцэа, 93-фык атцаарадырра акандидатцэа.

Академиа аилазаареи, уи ақёшақәеи, апрезидиум аппарати шыақәдьргылон ААР ацхъатэй апрезидент Ш.К. Арстаан, ААР апрезидент ихатыпуа Г.Г. Аибеи, ААР ацааруағ-маңызыкәаға хада Ш.Х. Салақанаи урт рыннагағағзэеи рнапхгарала. Еиқэйршәан Апсны Ахэйнтикарра Рапхъяатэй Ахада В.Г. Арзынба ажырынхәа 21, 1999 шықсазы ишьақэиргэгээз ААР актэй Ацкапцэа.

Атцаарадыррақәа ракадемиа анапхгара ацхыраарала еиқэйршәан, Жэлар Реизара – Апарламент цхынгэы 21, 2005 шықсазы иаднакылаз, анафсан Апсны Ахэйнтикарра Ахада С.У. Багацшь нанхәа 1, 2005 шықсазы ишьақэиргэгээз, «Атцаарадырреи ахэйнтикарратэ тцаарадырра-техникатэ политикиеи рзы» Апсны Ахэйнтикарра азакәан.

ААР рапхъяатэй анапхгара ианаамтаз, шыаға-шыаға еиөөркөа, иагыымфапыргаз хра злуу ауснагжатэкәа жәпакы рышьатала иалыршахеит атэйла атцаарадырратэ усбартакәеи атцаарадырратэ кадркәеи реиқэйрхареи рырөниареи.

ААР апрезидиум ақны иапцан акымкәа-өбамкәа ахеилаккәеи акомиссиакәеи, иаххэап, ареспублика атцаарадырратэ усбартакәеи иреиҳазуу ацаарууртакәеи рытцаарагатэ уснагжатэкәа мөаккәызтцаша Акоординациатэ хейлак, Ашёкәтыйжыра-редакциатэ хейлак, Археологиятэ комиссия, Жэларбжъяратэй аусеицуразы акомиссия. Уи адагы, «Атцаарадырреи ахэйнтикарратэ тцаарадырра-техникатэ политикиеи рзы» Апсны Ахэйнтикарра Азакәан инақэйршәаны, ААР апрезидиум инанагзоит иреиҳазуу аттестациатэ комиссия (ВАК) афункциякәа. Азин амоуп Адиссертиратэ хейлаккәа рышьақэйргэгэареи адоктортэи акандидадтгэи дипломкәа рыттареи.

«Аттаарадырреи ахәынтыккагате тцаара-техникате политикиеи рзы» Апсны Ахәынтыккагарра Азакәан ағы иарбоуп Академия хадара зуа афункцияқәа, закәаншыатала еиңкаауп уи астатус, финансла аикәышшәаразы аномативтә система – Ахәынтыккагате биуцьет ақынтә х-процентк иреиткамкәа азоужърала. Убри инамаданы, 2014 шықаса раахыс ААР анапхгареи уи президиуми рнапы алакуп Академия аномативтә зиншыата арееирии аигътәреи.

Жыттара 20, 2015 шықасазы ААР Азеипш еизарағы ирыдымылайт, анағсан Апсны Ахәынтыккагарра Ахада Р.Ць. Ҳаңымба (машапы 7, 2016 шықасазы) ишъакәиргәз, хаамтазтәи атахракәа инарықәышшәаны еиқәышшәоу, Ахәынтыккагате тцаарадыррате усбартта «Апсны аттаарадыррақәа ракадемия» Апқаптәе.

Абарт акрыздау адокументқәа инарықәышшәаны, ААР – агуманитартәи ақсабаратәи тцаарадыррақәары проблема хадақәа рымфапгаразы, афундаменталтәи ахархәаратәи тцаарақәа рырғиаразы атакпхықәра хада зду тцаарадыррате еиңкаароуп. Уи иазбаша азтааракәа иреиуоуп адирра өңілкәа рырхара, урт рхыпхъязарағы икоуп:

- 1) Апсны Ахәынтыккагарра асоциал-економикате өниаразы ахәынтыккагате политика аикәышшәара;
- 2) аттаарадыррате аалытқ ахъцәыртуа аңырыммықыағы Апсны Ахәынтыккагарра ароли атып азыпшаара;
- 3) Апсны Ахәынтыккагаррағы аинтеллектуалтә мал напхгаратара;
- 4) зыквалификация ҳараку аттаарадыррате кадрқәа разықатцара;
- 5) аттаарадырреи иреиҳазоу атараиуреи, аттаарадырреи ааглыхреи реимадарақәа рыртбаареи рыргәзареи.

Хыхь еиқәышхъязоу урт ирымадоу ахасабтәкәеи рызбара иалнашоит Апсны Ахәынтыккагарра атехнологиие, аекономикеи, акультуреи рырғиара.

ААР, атәила иреиҳазоу тцаарадыррате усбартак ахасабала, арестубликате биуцьет ақынтә апара аиуеит, анағс иара иатданакуа аусбартакәа рахь уи еихызшо, ихадоу тцаарадыррате еиңкаароуп. Шықасык ағыныңқа иаиуа афинансқәа рымчала (ахәынтыккагате биуцьет аныхтә хәтә х-процентк еиткамкәа), ААР ахала ишъакәенарғылоит аусзуғәа рхыпхъязареи урт рұзахәпса ахшәаашья асистемеи.

ААР Апқаптәе өңіц инақәышшәаны, Академия президиум азбамтала, ишъакәышшәлан ААР аструктуре өңіц, адокторантуреи аспирантуреи рахысра, адоктортәи акандидаттәи диссертациакәа рырхиара иазку апқарақәа, адиссертациакәа рыхычара иазку ахеилакқәа рзы апқарақәа, атарағазарақәа ранашьара аиңқаашьязы апқарақәа, аттаарадыррате усзуғцәа рзанааттә номенклатура, «ААР ҳатыр зқәу адоктор», «ААР ҳатыр зқәу апрофессор» ҳәа икоу ахъзқәа рзы апқарақәа, иара убас Апсны аттаарадырра аиңқаареи ағиареи рзы зда псыхәа ықам егырт адокументқәа жәпакы.

Алхрақәа рылтшшәақәа ирыбзоураны (ААР ашқа алхрақәа 2014 шықасазы фынктәны имфапған), ААР президиуми азеипш еизареи реилазаара акыр ирғызын.

*Урыстәйлатәи атқаарадыррақәа ракадемия академик
Г.Г. Матишиов*

*AAP апрезидент З.Ць. Цъапуеи УАР апрезидент А.М. Сергееви
уи ихатыңуаф И.И. Балегеи. 2019 ш.*

*Аңсни Саха Ареспубликеи (Иакутия) рыйтъаарадырратә академиақәа русеиңуразы
Аиқәшашамтара рнапы айарығуеит З.Ць. Цъапуеи И.И. Колодезникови. 2017 ш.*

*Аңсны ат҆заарадыррақәа ракадемиеи Урыстәыла афундаменталтә т҆заарақәа рфонди
рыбжъара Аиқәшаҳатра анапаңафраан. 2019 ш.*

*Аңсны ахтнықалақь Ақәа имбаңысуеит Жәларбжъаратәи ат҆заарадырратә конференция
«Амишынта екосистемақәа рұнны ахаяа ағыңсахрақәа рырбагақәа».
Уи аиқекаафәа – Аңсны ат҆заарадыррақәа ракадемиеи УАР Ладатәи ат҆заарадырратә
центри. 2016 ш.*

ЖӘЛАРБЖАРАТӘИ АТЦААРАДЫРРАТӘ УСЕИЦУРА

Аңсны атцаарадырақәа ракадемиазы ихадоу ахырхартқәа иреиуоуп урыстәйлатәи атцаарадырратә еилазаара аус рыщура.

Аусеицура мөапысуеит атцаарадырақәа хаталатәи реимадарақәа рышыатала, еиуеицшым аинститутқәа еицырзеицшу апроектқәа рымғапгарала, дара атцаарадырратә академиақәа рыбжыярагы.

Хаталатәи аимадарақәа – зегъы иреицъу шытоуп. Урт рылоуп ишалаго аусеицуразы анағстәи ашьағақәа.

ААР Д.И. Гәлия ихъз зху Аңсугаттааратә институт еиқешашатрала аус рыңнауеит: УАР Мрагылараттаара аинститут, УАР Археология аинститут, УАР Атоурыхи аматериалтә күльтуреи ринститут, УАР Аетнологиеи антропологиии ринститут, УАР Адунеитә литература аинститут, В.И. Абаев ихъз зху Агуманитартәи асоциалтәи тцаарақәа рзы Нхың-Уапстәйлатәи аинститут, Агуманитартә тцаарақәа ирызку Қабарда-Балкариятәи аинститут, иара убас Урыстәйла иреиҳау атцааиуртакәа ухәа уб. егъ.

ААР Аботаникатә институт Лада Урыстәйла аботаникатә баҳчақәа рассоциация иалахәуп. Аус рыңнауеит: УАР Аботаникатә баҳча хада, УАР Аботаникатә баҳча-институт Сахалинҭәи афилиал, УАР Амилаттә тцаарадырратә центр – Никиттәи аботаникатә баҳча, М.А. Шолохов ихъз зху Ахәынҭкарратә музей-хәарпсарра. Иара убас ААР Аботаникатә институт аимадара бзиақәа амоуп УАР В.Н. Сукачиов ихъз зху Абна аинститути Кәбина Асубтропикатә ботаникатә баҳчейи рҷы.

ААР Аңышәаратә патологияи атерапиеси ринститут аус рыңнауеит УАР С.Н. Виноградски ихъз зху Амикробиология аинститут, УАР Аендокринологияи тцаарадырратә центр, Агипертермиа иззку Сибратәи атцаарадырратә институт, Амедициннатә приматология аинститут, УАР Н.М. Емануель ихъз зху Абиохимиатә физика аинститут ухәа егъырт атцаарадырратә центркәа.

ААР Ақыттанхамәа аинститут еиқешашатрала аус рыңнауеит Ашәтаазареи асубтропикатә күльтурақәеи урыстәйлазегътәи рытцаарадырра аинститут, Абаҳчааазареи, азахәа-зареи, ағтатәареи рзы Нхың-Кавказтәи афедералтә тцааратә центр, К.А. Тимириазев ихъз зху Урыстәйлатәи ахәынҭкарратә аграртә университет, Т.С. Мальцев ихъз зху Кургантәи ахәынҭкарратә қыттанхамәатә академия, Атиаақәа рыхъчаразы урыстәйлазегътәи атцаарадырратә институт.

Аңсны Ахәынҭкарреи Урыстәйлатәи Афедерацииеи рыбжыара атцаарадыррақәа ракадемиақәа рыйғазарағы аофициалтә усеицура хаңыркын 2005 шыққасы, Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси Урыстәйлатәи атцаарадыррақәа ракадемиеси Аиқешашатра анрыбжъартца инаркны. Иара убасгы аиқешашатракәа қатсан Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеси урыстәйлатәи арегионалтә академиақәеи рыбжыярагы – Чечентәйла атцаарадыррақәа ракадемия (2011), УАР Ладатәи атцаарадырратә центр (2015), Ҭатарстан Ареспублика атцаарадырратә академия (2015) Ареспублика Саха (Иакутия) атцаарадыррақәа ракадемия (2017).

Аңышәа бзия ыкоуп УАР иатәу акрызтазкуа аинститутқәа жәпаки атцаарадырратә фондкәеи аус рыңурағыбы.

Рыщхарас иқалаз, Аңсни Урыстәйлеи рытцаарадырратә усбартакәа зегъы уаанза (асовет аамтазы) ирыбжъаз аимадарақәа ахьеиқымхаз раңаоуп. Урт псыжекит, мамзаргы еицкьеит Асовет Еидгыла аттареи, Аңсны жәлар рұғынұтытәйлатә еибашъра иахылғиааз аполитикатә, аекономикатә хъялапқыақәеи, УАР иахтысыз аитакрақәеи, акрызтазкуаны иқалаз егъырт афакторқәеи ирхыркъаны.

*М.К. Хотелашивили
(Инал-иңа) Аңсны
атқаараадырраққәа
ракадемиа ҳатыр зқеду
адокторс даихун.*

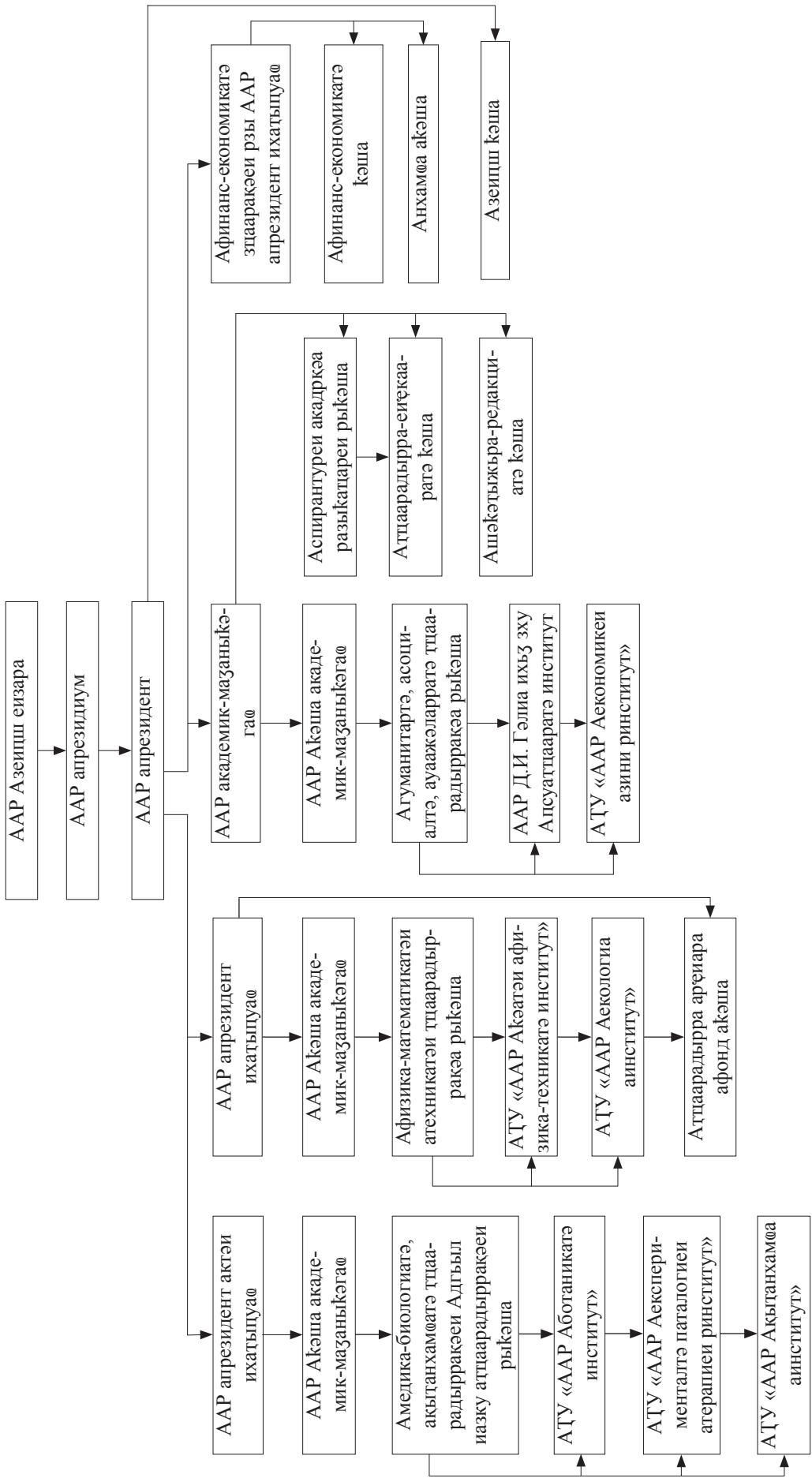

2021 шыққаса, рашидара маззы Ақея имғаңысит В.М. Гацак иғәларшәара иазку Аббатәи Жәларбжыаратәи атқаарадырратә ңхъарақәа – «Атрадициақәа ашыққесеңкәшаракын». Аңхъарақәа Аңсны атқаарадыррақәа ракадемиағ рымғаңгара машәүрны иқамлаzeит: Аңсны афольклортқаара аганахъала атрадициа беісақәа amoуп.

Аңхъарақәа реиғекааратә хеилак хантәафра азыруан Аңсны атқаарадыррақәа ракадемиа апредидент З.Ц. Цыапуеги УАР А.М. Горки ихъз зху Адунеизегъетәи алтература институт афольклор ақеши аихабы, афилологиатә тұзаарадыррақәа рдоктор В.Л. Клиауси.

АДСНЫ АТЦАРАДЫРРАКӨДА РАКАДЦЕМИА АСТРУКТУРА

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА АҚӘШАҚӘА

АГУМАНИТАРТӘ, АСОЦИАЛТӘ, АУААЖӘЛАРРАТӘ ТЦААРАДЫРРАҚӘА РЫҚӘША

**Ақеша академик-мағанықәгағ – аекономикатә тцаарадыррақәа рдоктор,
ААР академик Заур Иван-иңа Шылашыа**

Агуманитартә тцаарадыррақәа рықәша апдан 1997 шыққасы. Ақеша иалахәуп – академикцәа: Ш.К. Арстaa, О.Хә. Бгажәба, В.К. Зантариа, В.А. Кәагәниа, В.Е. Кәарчиа, М.Т. Лашәриа, В.А. Чрыгба, З.И. Шылашыа, З.Ц. Цыапуа, алахәыла-корреспондентцәа: И.Д. Анчабазе, В.А. Бигәаа, А.М. Касланзиа, И.Д. Җарба, М.М. Ҳашба, Л.Р. Ҳагба, ААР ҳатыр зқөү алахәылацәас: М.А. Васьков (Урыстәыла), З.М. Габниа (Урыстәыла), М.Х. Екзеков (Урыстәыла), В.А. Исаев (Урыстәыла), И.Ш. Машбаш (Урыстәыла), П.В. Флоренски (Урыстәыла), Ц. Хьюитт (Англия), Л.В. Чибиров (Урыстәыла), ААР ақәаанырцәтәи алахәылацәа: А.И. Алиева (Урыстәыла), С.Н. Бабурин (Урыстәыла), И.В. Попова (Урыстәыла).

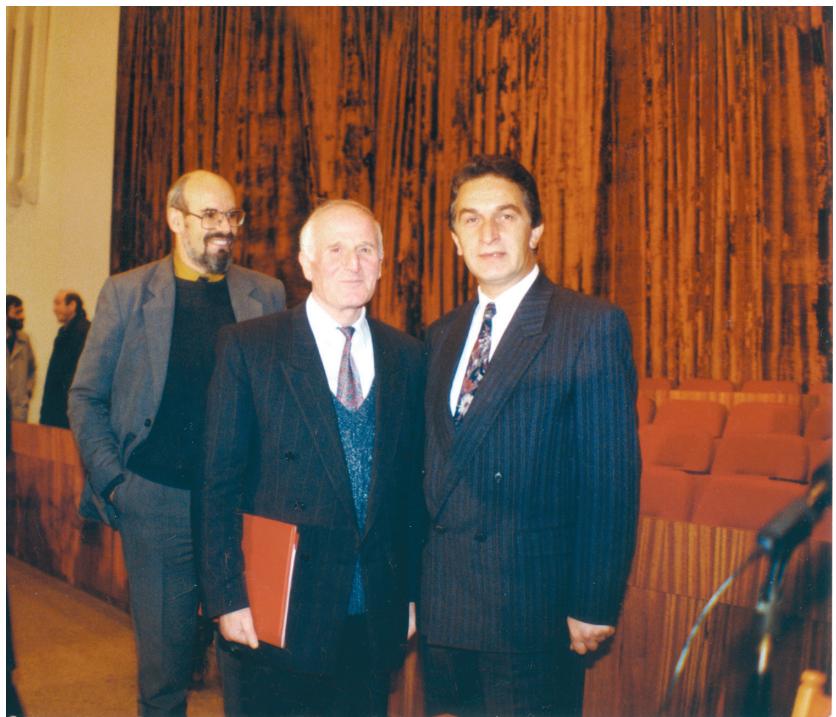
Ақеша иатцанакуеит аинститутқәа ғба – ААР Д.И. Гәлиа ихъз зху Апсуатцааратә институт, ААР Аекономике азини ринститут.

Ақеша аусурағы азғелымхара змоу азттаатқәа иреиуоуп апсуатцаара иатцанакуа ахырхартакәа. Атоурыхи, археологиес, аетнологиес, афольклортцаареи, алитеттура атоурыхи алитетраттцаареи, аполитологиес, ақазараттцаареи, адемографиес, акультурологияи ухәа еиуеицшым ахырхартакәа рұны Аинститут афундаменталтә тцааракәа мөапнагоит. Иңыдоу азғелымхара аанарпшуюеит Үйрәтәылеи, Ааигәтәи Мрагылара атәылақәеи, Әда Африкеи рұны инхо апсуа диаспора рыпстазаара еиуеицшым аспекткәа рытцаарағы. Есааира актуалра аанахәоит Кавказтәи аргегионқәеи, Урыстәылеи, егъырт ақәаанырцәтәи атәылақәеи ажәларқәеи Апсни нақ-аақ ирыбжыоу атоурыхтә, акультуратә еимадарақәа рытцаара.

Алапшхәаағы икоу ахырхартакәа рхыпхъазарағы крызтазкуа ақакәны ипхъазоуп аекономикағы афундаменталтә, ахархәаратә тақы змоу атцаарақәа рымғапгара. Уахъ иатцанакуеит Апсны жәлар рынхамға аусхкы аструктурас, атәыла асоциал-економикатә өниара ацеицши алишарақәеи, ахәынтықарра амчхареи атыңтәи анапхгаратаrei ирыдхәалоу азттаатқәа.

Алтцшәа бзиакәа ыкоуп аматәарбжыратә тцааракәа, апсабаратә методқәа (иаҳхәап, археологиякны аметаллография), афилологияиес, аекономикеи, азини рұны – аиғырпшратә тцааракәа, жәлар рынхамға ағиара анализ ағы – аматематикатәи астистистикатәи методқәа ухәа уб. егъ.

ААР апограммақәа апстазаара ралартцәаразы, Ақеша аусура амфакәтцаразы Апсуатцааратә институт ашыатала, аус руеит Адиссертиациятә хейлакқәа хда: атоурыхтә тцаарадыррақәа рзы (ахантәағы – О.Хә. Бгажәба), алингвистиказы (ахантәағы – Л.Р. Ҳагба), алитетраттцаареи афольклори рзы (ахантәағы – В.А. Кәагәниа).

Арғыараҳъта
армараҳъ:
В.Г. Арзынба
С.Р. Цынциал
И.Н. Воронов

Аңсны атмାарадыррақә ракадемиа аңтара 20 шықеса ахыйра ағазықайараан.
Цакатәи аңдахәафы (армараҳъта арғыараҳъ): М.Т. Лашәриа, Ш.Х. Салакаиа,
Л.П. Чкадуа, З.В. Шевцова, Ш.К. Арстәа; абжъаратәи аңдахәафы: В.А. Кәагәниа,
А.М. Касланзиа, В.Е. Кәарциа, Л.Р. Ҳагба, З.Ҷ. Ҷапуа, Т.А. Ачыгәба, Л.И. Аиба; хыхтәи
аңдахәафы: В.А. Чрыгба, З.И. Шъалашьяа, С.М. Бебиа, О.Хә. Бәажәба,
И.А. Екба, Р.С. Дбар, А.И. Марколиа. 2017 ш.

ААР Д.И. ГӘЛИА ИХЪЗ ЗХУ АПСУАТЦААРАТЭ ИНСТИТУТ

III Жәларбжъаратәи Инал-ица иацхъарақәа.
Дыңғылоит ААР алахәыла-корреспондент, атоурыхтә
тцаарадыррақәа рдоктор И.Д. Анчабазе

ААР Д.И. Гәлиа ихъз зху Апсуаттааратә институт Апсны ижәйтәзоу ттцаарадырратә усбартоуп. 1925 шықәсазы Н.И. Марр иапшыгарала иаптдан Апсуа бызшәеи алитетуреи ракадемиа. 1930 шықәсазы уи Апсуа бызшәеи алитетуреи рыттаарадырратә институт ҳәа ахъз псаҳын. 1931 шықәсазы Апсуа ттцаарадырратә еилазаареи иареи еидыртцеит, анафсан ари аусбарта ғың – Атәйлағацәттцаара иазку апсуа ттцаарадырратә институт ҳәа ахъз аиүит, аха 1935 шықәсазы уи Н.И. Марр ихъз зху Апсуа культура аинститут ҳәа ахъз еитакхеит. 1950 шықәсазы аинститут ашьатаркөи ихъз ахыхны, Қырттәыла аттцаарадырракәа ракадемиа иатәу Апсуа бызшәеи, алитетуреи, атоурыхи ринститут ҳәа ахъзыртәуеит. 1960 шықәса раахыс Аинститут ихъз ахуп Д.И. Гәлиа.

ААР Д.И. Гәлиа ихъз зху Апсуаттааратә институт иуникалтәу ттцаарадырратә усбартоуп. Ианаңтаз аахыс аинститут алагала ду қанатцеит Апсни апсуа жәлари ртоурых, рбызшәа, рматериалтә, рдоухатә культура, рекономика рыттаарағы. Апсуаттааратә институт ақны аус руан еиңирдүруа атарауаа – ганраңәала еибарку апсуаттаара системала азнеишья ауасхыр азыштызтаз. Урт иреиуюп: Г.А. Зизария, Ш.Д. Инал-ипа, Хә.С. Бгажәба, З.В. Анчабазе, К.С. Шыақрыл, М.М. Трапшы, И.А. Аңынцый, Ц.Н. Бжъания, А.В. Фадеев, Л.Н. Соловиов, А.А. Олонецки, Л.А. Шервашизе, И.Н. Воронов, И.М. Ҳашба, В.Л. Атнария, Г.З. Шакирбаи, А.А. Аншба, Л.Хә. Акаба, В.Х. Концьрия, М.М. Циколия, В.В. Дарсалиа, Е.П. Шыақрыл, Т.П. Шыақрыл, Г.А. Амчба, Б.Е. Сагариа, М.М. Гәйнба, Г.Кә. Шамба, А.Хә. Аргәын, С.Л. Зыхәба, И.Гә. Аргәын, А.Ц. Ҳәзиа, Г.Г. Җарцьман-ипа (Копешавизе), А.С. Агәмаа, Д.С. Бжъания, Е.Қ. Кылба, В.М. Бганба, Б.Г. Җонуа, В.Б. Агрба, В.М. Пачлиа, В.Ц. Ағзба, Ц.С. Габния убас азәырғы. Урт ру-сумтакәа апсуаттааразы хәы змазам тынхоуп.

Еиуеицшым аамтақәа рзы аинститут напхара азыруан иналукааша атарауаа, аттцаарадырра аиекаағәа азәырғы: А.М. Җочуа (1925–1927), Д.И. Гәлиа (1927–1930), Г.К. Берзе-

Хә.С. Бгажәбеи Апсуаттааратә институт аусзуғәеи

Хә.С. Бәжәбәе, Г.А. Зизария, М.М. Трациев

Хә.С. Бәжәбәе, Г.Д. Гәлиев, Т.Д. Гәлиев Қартыннан
иааз айарауафи археологияның ыңшаах иахәаңшуеит

Аңсуа җарауаа рколлегаңда ыңгәтәнди
(Нhyv-Кавказ)

ния (1930–1931), А.К. Аҳашба (1931–1938), А.М. Чочуа (1938–1948), Хә.С. Бәжәбәа (1953–1966), Г.А. Зизария (1966–1988), В.Г. Арзынба (1988–1999), У.Ш. Ағзба (1999–2016).

Аинститут атоурых ақны имаңзам атрагедиатә дақьақәагы. 1930–1950 шш. раан, аңсуга жәлар ртоурыхи ркультуреи мап анырцырыкуаз, ретникареи ртоурыхтә псадгылы аңрымаркуаз атоталитартә идеологиятә диктат иштәгылазты, аттарауаа аус руан. Ахгаралық аттерорирышыкәсқәа рзы итахеит аинститут анапхгағы А.К. Аҳашба, В.И. Кәйкәба, атцаарадырратә кадрқәа – аңсуга тцаарадырра аспециалистцәа – разырхиара аус аанкылан. Аңсугатцаара ааха ду анатеит Аңсны жәлар рұыныңтәтәлатә еибашыра (1992–1993 шш.): ҳағаңәа Аңсуга институт ахыбра рблит. Амца иалаблит хәы змаңам атцаарадырратә архив, атцаарадырратә библиотека ду, иуникалтәйз абызшәәтә, афольклортә, археологиятә, аетнографиятә коллекциақәа, амыругақәа. Аңсадгыыл ахъчара ыңпастаара ақәырцеит абағатәра злаң аттарауаа, аинститут аусзуғы В.Ф. Бытәба, М.Хә. Хәарцқыя, Л.М. Коғония.

Аға данықәцаха ашытакх, Аңсугатцааратә институт (ари ағыза ахъз аиүит 1994 ш.) аитайра иалагеит. В.Г. Арзынба ахәынтықарратә зтаарақәа инапы аңрылакыз аамтазы, Аинститут аиҳабы инапынтақәа нарығзон: В.В. Дарсалия (1989–1996), Е.Қ. Кылба (1996), Ш.Қ. Арстаа (1996–1998). 1999–2016 шш. раан Аңсугатцааратә институт аиҳабы аус иуан афилологиятә тцаарадырракәа ркандидат У.Ш. Ағзба. 2016 шыққасы аиҳабы инапынтақәа наигзон С.Ш. Салақаиа. 2017 шыққаса жәабранмза аахыс Аңс-

уаттцааратә институт аиҳабыс аус иуеит афилологиатә ттцаадырракәа ркандидат, адоцент А.Е. Ашәба.

Хазтагылоу аамтазы Апсуаттцааратә институт ақны аус руеит 106-фык аттцаадырратә усзууцәа, урт рахътә 18-фык докторцәоуп, 34-фык кандидатцәоуп, урт рхыпхъазараңы икоуп 10-фык ААР академикцәа, 4-фык ААР алахәыла-корреспондентцәа.

Аинститут аилазаашь иалшартә икоуп апсуаттцаара хра злуу азтцаарақәа рыттцаара. Аханатә инаркны иахъанза Апсны атоурых аттцаароуп хыдтас ирымоу атоурыхи археологиии рыкешақәа русзууцәа. Апсуа ретникатә культура, рынхама, рдоуха ирызкуп аетнография ақәша; апсуа жәлар рәаңыңтә беиара – афольклор ақәшеси ичиду афольклортә лабораториеси ркны аус рыдырулоит. Апсуа бызшәа аәшиашьеи иахъатәи атагылазаашьи хырхартә хаданы ирымоуп абызшәа ақәшеси адиалектологиатә лабораториеси. Алитеттура ақәша акәзар, апсуаа рсахъаркыратә ажәа ажанрқәа зегъы рыттцаара иазкуп; апсуа диаспора рсахъаркыратәи рыттцаадырратәи тынха зөлүмчара амоуп О. Бейгәа ихъз зху акабинет. Ақазара ақәшәеи итыртааует апсуа музыкеи, ағыхантцеи, атеатри, иара убас апрофессионалтә қазара егъырт аформақәеи. Қәғиарада аус руеит Аинститут ақәша өыщүкәа – ахытхыртаттцаара ақәша, аполитологиеси аконфликтологиии рыкеша.

Аибашъра аштажхътәи аамта иалагзаны Д.И. Гэлия ихъз зху Апсуаттцааратә институт агриф ала итытхъеит 500 шәкәи инарзынаңшуа, урт рхыпхъазараңы икоуп амонографиякәа, асттиякәеи аматериалкәеи реизгақәа, Апсны ашколкәеи иреиҳау атараиуртакәеи рзы артцагатә шәкәкәеи артцагатә цхыраагзақәеи ухәа уб. егъ. Хазтагылоу аамтазы иприоритеттәу ттцаадырратә проекткәоуп томрацәала зтыжъра азгәатоу ашәкәкәа «Апсуа бызшәа

Хә. С. Бәгәжәба

Апсуаттцааратә институт аусзууцәа У.Ш. Ағзба, Ц.С. Габниа, адига ѫарауаф
Р.Г. Мами Хә.С. Бәгәжәба дийжътәи 100 шыкәса айра иазкны имфаңгаз
Жәларбжъаратәи аттцаадырратә конференциаңы

A.K. Аxaиba

B.I. Кэыкэба

I.A. Амъынбайал

T.P. Шыакрыл

G.A. Амҹба

M.Xә. Хәарцкына, З.А. Хыыбба, В.В. Бжъания

И.Н. Воронов,
А.А. Колаковски

С.З. Лакоба, С.Р. Цынчыал, И.Н. Воронов

A.E. Ашәбеи Ч.Е. Ахриев ихъз зху Ингушетиатәи агуманитартә т҃аарадырратә институт адиректор Н.М. Барахоевеи аусеицуразы Аиқәшаҳатра рнапы айарыфуеит

аграмматика» (актәи аффбатәи атомкәа тытцхьеит), «Апсны атоурых» пшь-томкны, «Апсуа литература атоурых» х-томкны, «Апсуа жәлар рәаңыщтә рәниамта» (аплан иарбоу 12 том раҳытә итыжкуп акомментариақәа зцу атексткәа реизгақәа фба), атыжъра иззырхиоуп «Апсуа бывшәа аорфографиатә жәар».

Итыжкуп «Апсуа биографиатә жәар», «Апсуа ғышыапқарақәа» (ирөеини, ихартәааны а-3-тәи (2017), а-4-тәи (2019) атыжымтакәа). Аиқәышәара цоит даға енциклопедиатә проектк – «Апсуа мифология».

Аинститут есышықәса еиңнакааует археологиатә, аетнографиатә, афольклортә, алингвистикатә експедициақәа. Апсуаттааратә институт апшыгарала, иааипмұрқызакәа имфаңысуеит арестпубликатәи, жәларбжъаратәи атцаарадырратә конференциақәеи астол гъежъқәеи. Ихаңыркуп атарауаа ғараңәа рзы есышықәса аконференция аиңқаара атрадиция. Апсуаттааратә институт атарауаа иааипмұрқызакәа рхы рыладырхәуеит Москва,

*Виачеслав Чрыгба диңәажәсәоит аубых бывшәа зхәоз рүынйәдәрах
Тевфик Есенұй.
1991 ш., ңұхынчқәын 8 рзы*

И.И. Цнариа

R.Xə. Қапба

C.A. Дбар

A.F. Ағзаба

Санкт-Петербург, Ростов, Ставрополь, Нхыт-Кавказ имфалысуа атцаарадырратә форумқәа, аҳәаанырцәтәи атэйлакәа ркны атцаарадырратә еиңиларақәа рөы ажәахәкәа рыла иқегылийт. Аинститут иамоуп акыпхътә тыжымта – ажурнал «Аңсатцаара» (афилологиатә, атоурыхтә сериақәа).

Атыхәтәантәи хәышықәса рығынтықә Аңсатцааратә институт анапы атағуп жәабала аусеицуразы аиқәшашатрақәа: УАР Мрагыларатаара аинститут, УАР Адунеитә литература аинститут, УА Ақулытура аминистрра Атоурыхи ақазареи Урыстәылатәи ринститут, Москватәи ахәынтықарратә лингвистикатә университет, Карабы-Черкесстәи агуманитартә ттцаарақәа ринститут, Нхыт-Уапстәылатәи агуманитартә ттцаарақәа ринститут, Нхыт-Кавказтәи афедералтә университет, М.А. Шолохов ихъз зху Ахәынтықарратә музей-хәарпсарра, УАР Калмыкиатәи атцаарадырратә центр, Севастопольтәи ахәынтықарратә университет, иара убасгыы Аңсадгыл ахь архынхәразы Аңсны ахәынтықарратә еилаки Жәларбжыаратәи афонд «Аңсни» рыбжъара.

Аңсны атмаарадыррақәа ракадемия азеиүи еизарағы

И.И. Тцариа, А.С. Агамаа, Г.А. Сангелиа, Д.С. Бжъания

Т.А. Ачыгэба Нхый-Кавказтәи
иколлега П.К. Чекалови иареи

AAP академик
Л.П. Чкадуи AAP
азиндырыфы-абжъага
Л.Б. Цаавеи

Хаамтазтәи
Академия
ашъатқыюғы

*М.Т. Лашэриа
Л.Р. Ҳагба
И.Д. Аңчабазе*

В.А. Бигәа

*С.Ш. Салакаиев
Урыстәйла
Ладатәи
атұаарадырратә
центр ақынтар
иколлега
Е.Ф. Кринкои*

ААР АЕКОНОМИКЕИ АЗИНИ РИНСТИТУТ

Адиректор – аекономикатә^т
тцаарадыррақә рдоктор,
AAP академик
Заур Иван-ица Шьалашъа

Атцаарадырратэ
усзуфцәа русбарта
ахыбра ағацхъа

Ақөномиқең азини ринститут Атқаарадырратә хеилак айлатәарағы

Аекономикеи азини ринститут – Адсаны Аҳзынҭқаррағы зегъ реиҳа иқәыпшү т҆цаарадырратә усбартоуп. Уи аптан ААР президиум азбамтала абтара 9, 2015 шыккәсазы. Аинститут напхгара аитоит аекономикатә т҆цаарадыррақәа рдоктор, апрофессор, ААР академик З.И. Шылашьаа.

Аинститут атцаарадырратә еилаазаараңы икоуп: атцаарадыррақәа рдокторцәа, алпрофессорцәа хөйк; атцаарадыррақәа ркандидатцәа, адоценитцәа аафык; атцаарадырратә усзуғцәа хәфык. Аинститут Атцаарадырратә хейлак иалоуп иара убас аекономикатә тцаарадыррақәа рдокторцәа хөйк – Урыстэылатәи Афедерациеи Донецктәи Жәлар преспубликеи рұқынты аштат ағын икам, аха атцаарадырратә усура мөапызыг аусзуғцәа.

ААР Аекономикеи азини ринститут итнатсаауа апроблематика шыңғылоуп атцаарадырратэ хырхартақә жәпакырыла. Урт րқынтында оны – Аңсы Ахәйніккаппа құяқатеи асоциал-економикатә политика аиқөышшареи анағзареи, амилаттә економикеи атәила аре-гиионқәеи րқны аекономикатә ейтакрақә рымғаңғаразы тұцаарадыррала ишьақөыштегендеу ажәалагалақәе реиқөышшаре.

Айнситут итнаңдаа атемақәа иреиуоуп: Аңсны Аресспублика ахәынтыккаратә мчреи атыпантәи анапхгареи ринституткәа рығиара аекономикатә, азинтә проблемақәа; Аңсны Ахәынтыккара азакәанпццараптәи, иара убас егъырт аноматив-зинтә актқәа аекономикатә, азинтә мониторинг рзура; Аңсны ахәынтыккаратә мчреи атыпантәи анапхгаратареи ААР ахәынтыккаратә тцаарадырратә усбартакәеи аус еицируртә аимадарапқәа рыбжъатара; Аңсны амилаттә шәартадара ашьата – аекономикатә шәартадара – атеориатәи апрактикатәи хәтачқәа рытцаара; адәнықаекономикатә субиекткәа русура аҳаза-тарифтә ҳәақәццареи аекономика аганахъала ргәи азтаттареи рзы амыргугақәа реикәышшәара; Аңсны Ахәынтыккара ақытакәа рәы абизнес-проекткәа рырғиаразы аекономикатә механизм аикәышшәара.

ААР Аекономикеи азини ринститут ахәаанырцэтэй атцаарадырра-ртаратэ усбартакәа активла аусрынгауеит, нақ-аақ ирыбжьюу атцаарадырра-техникатэ усеицуразы аикәэ

шахатрақәа шъатас иқатданы. Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиеи Нхыт-Кавказтәи афедералтә университети 2021 шықәсазы ирыбжъартаз аикәшаҳатра инақәыршәаны, Аинститут ақны аус руеит жәларбжъаратәи атцааратә лабораториақәа хә – Аконституциатә закәанреи ауағы изинқәа рыхъчареи рзы, Ацифратә экономикеи ипсабаратәым аинтеллекти рзин ахәақәтаразы, Асоциал-економикатә системақәа итышәынтааланы рырғиаразы.

Аинститут атцаарадырратә усзуғцәа рылахәуп амилаттәи жәларбжъаратәи атцаарадырра-практикатә конференциақәа. Аконференциақәа рұнды иқатаз ажәахәкәа ргәылалеит Нхыт-Кавказтәи афедералтә университет ақынты рколлегацәеи дареи еицепкәдышрәаз атцаарадырратә усумта ду: «Ахәынтқарра-хatalатәи апартниорра Аңсни Урыстәылеи жәларбжъаратәи русеицура арғиара мыругак аҳасабала».

ААР Аекономикеи азини ринститут атцаарадырратә усзуғцәа рымчала атыхәтәантәи ашықәсқәа ирылагұзы итыжыуп амонографиақәа хәба, артагатә үхираагзақәа быжьба, атцаарадырратә статиақәа 100 инарзынаңшуа.

Аңсни Урыстәылеи ртарауааи, ахәынтқарратәи атыңантәи амчратә напхгарракәа рхатарнакцәеи, аусдқылағцәа реилазаареи алархәны Аинститут атцаарадырра-практикатә семинарқәа мөапнагоит, Аңсны ағиаразы иактуалтәу, азинтә, асоциал-економикатә өиара апроблемақәа рыла.

Аекономикеи азини ринститутти Гал араион Администрация аусзуғцәеи 2021–2023 шықәсқәа рзтәи асоциал-економикатә өиара изку арегионалтә проектқәа рышъақәыргылары аус еицируеит.

Аспирантуреи ашытазаағцәеи рпрограмма ала Аинститут имғапнагоит атцаарадырра-педагогикатә кадрқәа разықатара аус.

Аекономикеи азини ринститут атцаарадырратә усзуғцәа гәылғыык

АФИЗИКА-МАТЕМАТИКАТӘИ АТЕХНИКАТӘИ ТЦААРАДЫРРАҚӘА РЫҚӘША

**Академик-мағанықәғағ –
абиологиатә тцаарадыррақәа ркандидат,
ААР ҳатыр зқәу алахәыла Роман Сайд-ица Дбар**

Ағизика-математикатәи атехникатәи тцаарадыррақәа рықәша аптдан 1997 шықсазы. Ақәша аилазаараңы икоуп: хөйк академикцә – А.А. Гәрамиа, Н.Л. Пачлиа, И.А. Екба, ғыңғы алахәыла-корреспондентцә – Р.А. Лашәриа, А.И. Марколиа, ААР ҳатыр зқәу алахәыла Р.С. Дбар, ҳатыр зқәу адоктор – Б.А. Лазба.

Ақәша иаңданакуеит ААР аинститутқәа ғба: Ахәйнәтқарратә тцаарадырратә усбартта «ААР Ақәатәи ағизика-техникатә институт» (ААТИ), Аекология аинститут (АА). Ақәша алахәылацәа аус руеит анағстәи ахырхартакәа рұғы: атехникатә физика, аплазма ағизика, абжыгагабжақәа рғизика, агеоғизика, атмосфереи агидросфереи рғизика, агео-екология, ихазу, ахархәаратә математика. Ақәша аттцаарадырратә усбартқәа ирылахәу аспециалистцәа афундаменталтәи ахархәаратәи ускәа рызбареи русура алцшәәкәа аттцаарадырреи анхамәеи рхырхартакәа рұғы ахархәара рытареи рнапы рылакуп. Апшаара асистемақәа информациала реікәрышәаразы, акосмос ицсабаратәым аппаратқәа рқынты аинформация аилацалареи ахъчареи рұғы аметод ғылыми реікәрышәареи ралартқәареи хшығзыштыра рыртоит. Ахархәаратә тцааракәа хықәкыс иримоуп иааҳакәрышоу апса-бара хылапшра азурға, аҳая ағыпсахрақәа ргәатаразы агидрометеорологиатәи агид-рологиатәи цифратә станциақәа рыхката аптара, амшын абиологиатә мазара апса-бара иаңырхагамхо хахарала ахархәара.

*Аңсны Ахәйнәтқарра Раңхъатәи Ахада В.Г. Арзынба аңсабаратә
тұзаарадыррақәа азғельмұхара ду ритон*

ААР АҚӘАТӘИ АФИЗИКА-ТЕХНИКАТӘ ИНСТИТУТ

Адиректор –
атехникатә тцаарадыррақәа
рдоктор,
ААР алахәыла-корреспондент,
Анатоли Иван-ица Марколиа

М. фон Арденне (ағәтаны)
асовет еидгылатәи иколлегаңәеи нареи

Аинститут апцан Асовет Еидгылақны атомтә тңарадырреи атехникеи анцэыртуаз аамтазы. 1945 шыққасы Асовет Еидгыла Атәйлахъчара Ахәйнәтқарратә хеилак Ақәтәралда ақ. Ақәа Синоп ахаблағы еиқекаан аобиект «А», Агузера ахаблағы – аобиект «Г». Аихабыра рұзбамта чыда инақәйршәнән, арт аобиекткөеи аинститути рөы, аинститут ахыбрағы, 1958 шыққасында аус руан, асовет специалисттә инарыварғыланы, анемең тарапуаа дүкәгүй: Синоп ахаблағы аобиект «А» тңарадырратә напхгағыс иқаз – аионтә, аелектронтә мыругашъақәйршыларды аспециалист, атарауағ-физик, аелектронтә микроскопқәа реиқәйршәа Манфред фон Арденне. Агузера ахаблағы аобиект «Г» напхгағыс аус иуан – Нобель ипремия алаураат Густав Герц.

Апсны аус руан, иара убасты Марк Штейнбек, Питер Тиссен, Хайнц Барвих, Иозеф Шинтельмеистер, Вернер Шлиутце, Николаус Риль, Карл Циммер ухәа, 300-сык инарынапшуда аспециалисттә.

Дұрынғасы 1, 1950 шыққасы Асовет Еидгыла Аминистртә Реилазаара Ақәтәралеи пхынгә 13, 1950 шыққасы Асовет Еидгыла Аминистртә Реилазаара аусбартта Хада Адтәлеи хаз-хазы иқаз ғ-институтк «А», «Г» рыла ишъақәйршылан Ақәтәи афизика-техникатә институт. Иара Асовет ҳәйнәтқарра птаанза Асовет Еидгыла Абжаратә машинаргылара аминистрра атқаара-ргыларатә комплекс иатданакуан.

ААТИ анаңдаха нахыс хыққы хадас иаман ауран аизотопқәа реиғшара ааглыхратә методқәа рұтқаареи реиқәйршәареи, насты аизотопқәа реизакра ашәагазага анализ азызу ацхыраагзатә аппаратура апцареи, аиадертә тңаарақәа рзы ацхыраагзатә аппаратура аибытареи. Аинституткәа «А», «Г» рұны анемең специалисттә русура мөңгісуген жәашыққаса – 1945–1955 шыққасқәа рығонытқа. Ари аамта иалагданы имәндеулен ауран аизотопқәа реиғшара аметодқәа хпа: агазодиффузионтә, аелектромхалдызтә, ацентрифужтә. Арт аусурақәа рұлтшәақәа реиғшара ааглыхратә хархәара роуит, ауран тұзыжыуаз азаудақәа рөы ищыраагзан. Адуңеи ағы зегь раңхъа аагалыхратә масштаб ала ауран аизотопқәа агазо-центрифужтә технологиала реиғшара ахъалыршахаз Асовет Еидгылағы ахъакәхаз еиҳарак изыбзуроу 1952 шыққасы ААТИ ақны имәндеулен аусурақәа рұлтшәақәа роуп.

Крызтазкуаз атқаарақәа рымғапгарды гәйеңсөйк атарауаа Ахәйнәтқарратә (Сталин ихъз зхыз) премия ранашынан.

Аинститут анағсан имәндеулен атқаара-аагалыхратә уснагзатәкәа (аплазма афизика, ихәақәтқо атермоиадертә синтез, апхарратә енергия афымцамч ашқа аиагара иадхәалоу ахасабтәкәа рұзбара) ирылагеит 1956 шыққасы, анемең специалисттә рағырақ анца ашытажа.

1953 шыққасы ААТИ ақны абжыгагабжақәа рфизикеи апхарратә мчхареи ишиашу афымцамч ашқа риагареи рзы атқаарақәа ирылагеит. Ари ахырхартала аус дүззә мөңгісуген, абжыгагабжақәа рұтқаарды амыругақәа реиқәйршәареи раптареи инадыркны, иатаху аилартә аиуреи, уи ашытала атермофымцамчтә еитасрақәеи рұышшареи рұрхиареи рұқынза.

1958 шыққасы ААТИ ахы аланаархәйт акосмос аиадертә мчхара амыруга апцаралы апограмма. Адуңеи ақны зегь раңхъа – апхарратә иадертә мчхара афымцамч ашқа ииаганы, 500 Вт амчхара змоу амыруга аужын 1964 шыққасы. 12 000 saat инарынапшуда аус зуаз ари амыруга иартабыргит ас еиңш икоу афымцамчтә хытхырта аиуразы алшара шықоу акосмостә аппаратқәа рзы. Уи ашытажа иапттан арадиозитоптә атермофымцамчтә генераторқәа, акосмос азы еиңш, адгыл ағыл ағыл рхархәаралы.

ААТИ ақны имәндеулен аихалыхқәа рқәыпшыларатә еилазаашьеи, рқәыпшылара ахимиатә еилазаареи, ремиссиатә қашшарбагақәеи ирыдхәалоу атқаарақәа. Акосмостә тәкы

*Ағицика-математикатә
тұаарадыррақәа рдоктор,
ААТИ алаборатория
анапхгафы, аплазма ағицикеи
атермоиадертә еилатәеи
рытқаафы, Сталин ихъз зху
апремиа алауреат, апрофессор
Р.А. Демирханов*

змоу аиадертә мчхара амыругақәа «Енисеи», «Топаз»
раптцара шыңас иаиит иаку, мамзаргы зыхәтачқәа
рацәоу афымщагенерациатә каналқәа ртехнология
аикәзыршәара.

ААТИ маң-маң атомтә усхкы азы атцаарадырратә
центр дук аҳасабала ишъақәгылент. Уи апышәаратә база
алшара ииит аизотопқәа реиөшшареи, аплазма ағицикеи
иҳәаакәтцу атермоиадертә синтези, арласратә техни-
кеи, абжыгагабжақәа рғицикеи, апхарратә мчхара афым-
шамтә ашқа аиагареи рхырхартакәа рәңи атцаарадырреи
апышәа-конструктортә усуреи рцикл зегъы амфапгара.

Атцааракәа реиҳарак апрактикатә пышәа ақынза
инаганы, ахархәара роует атомтә тцаарадырреи атех-
никеи еиуеипшым рхырхартакәа рәңи.

1981 шықәсазы атцаарадырреи атехникеи рәңи
иаарпшыз ақәғиарақәа рзы ААТИ ианашьан Ақын
Абирақ Каңшы Аорден.

1951 шықәсанза аинститут рапхъятәи аихабыс
дықан Асовет Еидгыла Аминистрцәа Реилазаара Ана-
пынцанагзаф Александр Иван-ица Кочлашвили. Анаға
еиуеипшым аамтақәа рзы аинститут напхгара артон:
Мигулин Владимир Уасил-ица – 1951–1954 шш.; Иса-
ев Борис Михаил-ица – 1954–1958 шш.; Кәарцхаа Илия
Филипп-ица – 1958–1961 шш.; Гвердцители Ирак-
ли Григори-ица – 1961–1969 шш.; Лионтиев Николай

Иван-ица – 1969–1974 шш.; Салуквазе Реваз Гъаргъ-ица – 1974–1993 шш.; Камлиа Расим Аркади-ица – 1994–1996 шш.

Урт зегзы рлагала ду ыкоуп хра злоу атцааратә хырхартакәа рырғиарағы.

1996 шықеса раахыс Аинститут напхтара аитоит атехникатә тцаарадыррақәа рдоктор, Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия алахәыла-корреспондент, Аңсны атцаарадырра зеңсазтәй аусзуғы, урыстәйлатәи академиақәа акыр рлахәыла Марколиа Анатоли Иван-ица.

Ақеатәи афизика-техникатә институт авторитет аштытыра зыбзоуроу, раپхаза иргыланы уи аттарауаа рколлектив ауп – аттарауааи, анцьныртә еилазаареи, еғырт аусзуғындеи.

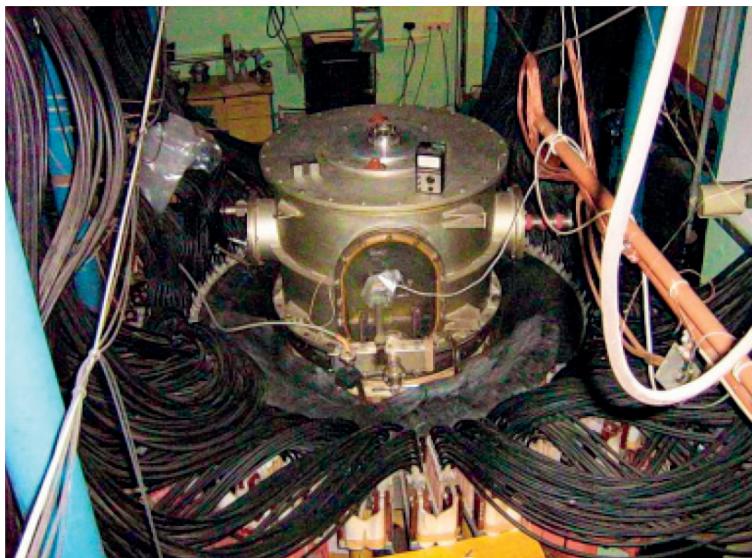
Аңсны жәлар рұынцүтәйлатә еибашъразтәи (1992–1993 шш.) аудафрақәа раан, анағс Аңсны аекономикатә маңаңызғы, атцаарадырра-техникатә базеи аусзуғындеи реилазаареи хадарала еиқәырхан. Аинститут анапхтара ирылшеит еиңкъаны иказ ахәйнәткорпорацияқәа «Росатоми», «Роскосмоси» дареи реимадарақәа өапхъа реиташақәыргылара.

Хазтагылоу аамтазы аусурақәа ирыңтқоуп аплазма афизика изку атцаарақәа рзы. 2005 шықесазы аусура иаларган апшыбатәи абипара иатәу аплазмафокустә мыруга КПФ-4. Фым-цамчла уи адунеи ағы иреигъзакәоу хпа рхыпхъазарағы икоуп. Аматәашъарқәа ирныпшша аплазматә еиштыңа аласра ғәгәа (~ 100 км/с) анырра атареи, астрофизикатә үеткәа амодельра рзуреи рзы атцаарақәа мөапысуеит.

Аусурақәа мөапысуеит, иара убасгы, аенергия атермоелектрикатә, атермоемиссиатә еитакра алышаразы. 2015 шықеса раахыс урт еиқекаауп «ЕРА-ИСТОК» ағы, ААТИ иамоу

СССР аиадертә рткәаңгазы аглайа аңтара здыз аколлектив

Ашықәгыла КПФ-4

Ашықәгыла «Батискаф»

алшара ашыатала. Уажетәи аамтазы атцаарақәа мөапсыуеит анарха змоу, иөңиу ахауапхар-ра адиапозон тбай ақны аус зуша аматәашъарқәа рыпшааразы.

Аттарауаа атермофымцамчтә матәашъарқәа риушьеи реикөйршәашьеи рзы азнеишья өышкәа аларгалоит. Ацәатца атехнология ашыткаара хацыркуп.

Хаамтазы аус зуа қәшақәак рзы:

Аваккүм-плазматә технологияқәа рықеша (АПТР) имфапнагоит анағстәи аз-цаатәкәа:

- аплазма амчхара аишьтәцеи, ирццаку анейтралтә хәтачкәеи рыла аконструкциатә матәашъарқәа рқәйицшылара апсаҳра;
- амхалдызтронтә рпсақьагатә еилазаашья змоу, АТУ «ААР ААТИ» ақны иаптаз, иагъ-тыжыз «Батискаф», иара убасгы азаудатә тыжыымта «Булат» амыругақәа рқны аихақәеи абжыгагабжақәеи рцәа амыругала апышәа рахыжъра.

Хапхыла аинститут агәи итоуп анағстәи азцаарақәа рызбара:

- зцәа таруа, зымчхара мачу атермофымцамчтә генератор апцаразы аихақәеи абжыгагабжақәеи рцәа апышәа рахыжъра;
- алавсан ала ишьақәгылоу адиефымцамч ашьата, $\Delta = (10-100)$ нм ашәпара змоу абжыгагабжақәа рцәа ақәтца аус апышәа ахыжъра, анағс рфымцафизикатә қазшыарбагақәа рыт-цаара.

Аплазма-импульстә процесскәа рықеша (АИПР) аплазма афизикеи аиадертә физикеи рхырхартала афундаменталтә тцаарақәа ирөүп. Зхауапхарра ҳараку аплазма ахымфапгашья атцаара мөапсыуеит аплазматә фокус «Феникс» амыругағы. Аплазматә фокус КПФ-4 ақны итырғаауетеит еиуеицшым агазкәа (азри, аргон, деитерии) рөы апышәарақәа раан аплазма ақынты арентген ицъбароу ашәахәоужъра атытреи аталареи.

Аттарауаа «Гелиос» амыругағы имфапыргоит ишәпоу, зхауапхарра лақеу анейдалытә плазма ақны аиадертә усеикәшарақәа рцәыргара ахынзая аилкааразы атцаарақәа. Уи алдыр-шоит итагоу аихатәи бжыгагабжақәа ихараку авакуум ақны фымцалары жәрдеме аспекти араласа.

Афизикатәи абиологиатәи рбагақәа ишаадырпшыз ала, авольфрамтә даңқәа рфымцаапжә-рақәа ирышытарххны иагәйлыпхо ашәахәоужъра цәыртцуеит.

Аусурақәа зегъы мөапсыуеит Урыстәила Афедерация атцааратә институтқәа русзуғцәа қыдала аус рыңурала.

Ашъақәгыла «Гелиос»

Атыхәтәантәи ашықәсқәа рзы АТУ «AAP ААТИ» аус адулара иағуп атема өңің – Апсны изызхая атиақәа рұқынты аефиртә хәшақәа риуразы атехнологияқәа рышьяқәыргылар. Ашъақәгыла қатсаны еиқәыршәоуп атиаатә аалыңт ирласданы аршразы амыруга. Уи иакуент 1 м³. Еиуеипшым атиақәа рзы арежимкәа рышьяқәыргылареи аефиртә хәшақәа ртыжыреи рзы апышәарақәа цоит.

ААТИ ақны 2019 шықәсазы, аихабы А.И. Марколиа иаңшыгарала иаңтаз, афизика-математикатә тәцаарадырақәа рдоктор, AAP академик И.А. Екба напхара зито – Зығезырғыцуа амчхара ахытқыртақәа рықәшта итнатааует Апсны Ахәынтыкка жәларрынхамғатә обиекткәа ырлтшәа аштыхрағы иахынзаматәахәу зығезырғыцуа амчхара ахытқыртақәа. Уи изекны AAP 2020–2022 шықәсазтәи аплан иалартцеңт актуалра змоу атема – «Апсны атагыла-заашыағы амчхара зығезырғыцуа ахытқыртақәа рышьатала автономтә фымџатә еилазаашы ашъақәыргылар аметодология».

Хықәкы хадас иқәгылоуп, амчхара зығезырғыцуа ахытқыртақәа жәпакы змоу, аматематикатә дискреттә стохастика ақомпиутертә модель ашьатала Matlab/Simulink апограммағы

СВЧ-аектрактор

— иаку амчхара ахархәара змам ахархәаңцәа рзы еиҳа зтазкуа хазы икоу амчхаратә мыругақәеи хаз икоу амчхаратә шъақәгылақәа рметодологиии реикәыршәара.

Аҳасаб алгоритми акомпьютертә программеи рыла ишъақәгылоу Зыгезырғыца ахытхыртакәа рыкәша хазы игоу амчхаратә шъақәгыла амыргақәа рымчхетакәа дара-дара реийказаашь аоптималра рызнаеит.

Зыгезырғыца ахытхыртакәа рыкәша Аңсны Аҳынтыккара аекономиказы хра злоу ахыдтцақәа рынагзара алнаршоит – екологиала ицкью амчхаратә хытхырта өйцкәа рыпшаареи амчхара еиқәзырхо атехнологиақәа жәлар рыхамфа ралагалареи. Ақәшағы қәёниарала аус руеит атехникатә тцаарадыррақәа ркандидат, адоцент М.Д. Кимкетов, атехеникатә тцаарадыррақәа ркандидат, адоцент Е.М. Кимкетов, анцьныр еиҳабы Г.В. Сарециан, анцьныр И.В. Қапба.

Атцаарадырратә усурал ахәақәа иртагзаны, акомпьютертә модель Matlab/Simulink апограммағы, рметодология атцаареи аиқәыршәареи мәғысыеит анастәи хазы икоу афымцамчтә шъақәгылақәа:

1. Афотофымцамчтә еиңарсгақәа (АФЕ).
2. Амратә коллекторқәа (АК).

Аинститут аспециалситүә ғараңәа

Зыгезырғыца ахытхыртакәа рыкәша аусзуаңәа алаңәажсәоит аелектронта мыруга аусура

*Агәтәны – ААТИ
адиректор
А.И. Марколиен
ағициазы Нобель
ипремиа алауреат
Ж.И. Алфиорови*

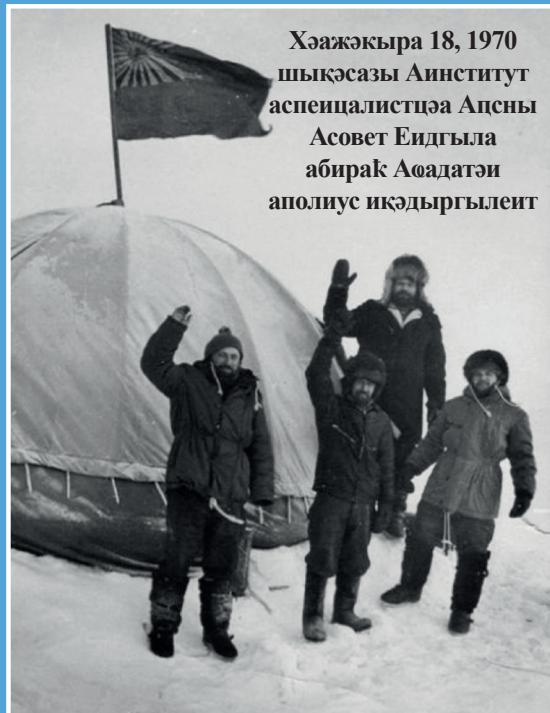
3. Ихәйчүи идууи азфымцамчтә станциақәа.
4. Адгыли, ази, ахауеи рыпхарра амчхара зхы иазырхөо амчхаратә мыругакәа – апхарратә насоскәа (АН).

Апсны рхыпхъязара раңауп зығезырғыцуа амчхара ахытхыртақәа, убри ақынты ақеша апхъяқа хыдтақәас икәнаргылоит, ахархәаф изы хра ахынжалоуи аекономикатә татғәи ҳасаб рзуны, амчхара зығезырғыцуа ахытхыртақәа комплексла рхархәара.

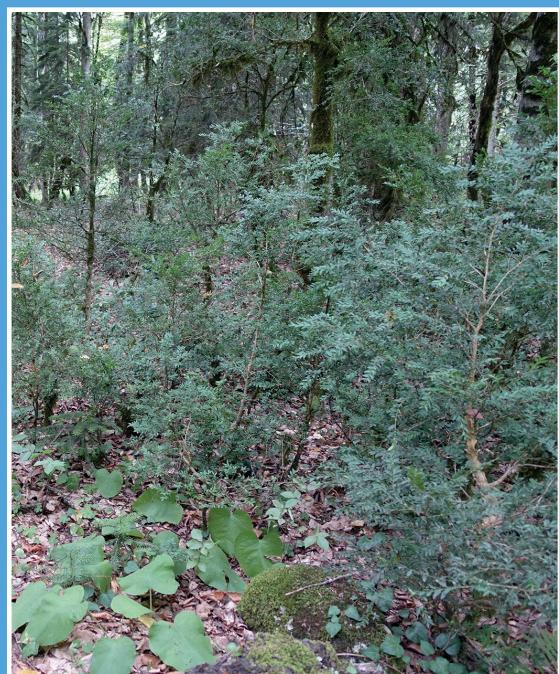

Аинститут аýараяаа рабиңара ғың

ААР АЕКОЛОГИА АИНСТИТУТ

Адиректор – абиологиатә тцаарадыррақәа ркандидат,
ААР ҳатыр зқөу алахәыла
Роман Сайд-ипа Дбар

Аудаңдахъ амса ағықә ағы ашың ахұпах дәйқәлелит

Ашырхы қаңшы иакыз апальмақәа рыхәшетәра

ААР Аекология аинститут атоурых х-периодк рыла ишъақәгылоуп: актәи – 1948–1991 шш. ирытканакуа атоурых, ағбатәи – Асовет ҳәйнәтқарра анеилаха инаркны 2012 шықәсанза, ахнатәи – ҳаамтазтәи – атцаарадырратә усбарта агидрофизикатә тематика еиқәышханы, атцааратә хырхарта шъатанкыла апсахра. 74 шықәса зтазкуа атоурых иалагзаны Аинститут изныкымкәа ахъз псаҳын:

1948 шықәсазы – Акустикатә институт Ақәатәи амшын тцаарадырратә станция, Асовет Еидгыла атцаарадырракәа ракадемия азбамтала иаптцан.

1967 шықәсазы – Ақәатәи атцаарадырратә мшынтыстанция еиңашъақәышылан, Акустикатә институт Ақәатәи афилиал ҳәа ахъзтаны, Асовет Еидгыла ағбаргыларатә аагалыхразы Аминистрра азбамта инақәышшәаны.

1976 шықәсазы – Акустикатә институт Ақәатәи афилиал еиңапсаҳын Атцаарадырратә институт «АТОЛЛ» Ақәатәи афилиал ахъзтаны, Асовет Еидгыла ағбаргыларатә аагалыхразы Аминистрра азбамта инақәышшәаны.

1991 шықәсазы – Атцаарадырратә институт «АТОЛЛ» Ақәатәи афилиал өапхъа аитакра ахтысит – Агидрофизикатә шәага загақәа рзы атцааратә институт ҳәа ахъз ахылеит.

1994 шықәсазы – Агидрофизикатә шәагазагақәа рзы атцааратә институт дағазныкгыы ипсаххеит – Апсны атцаарадырракәа ракадемия Агидрофизикатә институт ҳәа.

2005 шықәсазы – Апсны атцаарадырракәа ракадемия Агидрофизикатә институт ихыншү наплакхеит – АТУ «ААТИ» анапатқа икалеит.

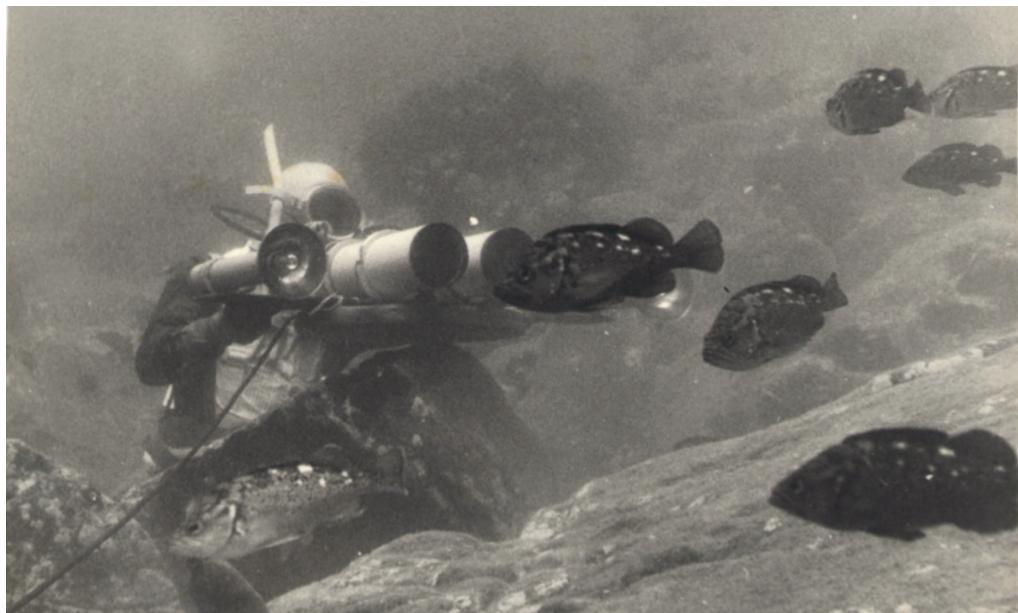
Ажырынхәа 25, 2012 шықәсазы аинститут алахынцатағы даға дақьак аатит, ААР Агидрофизикатә институт ақәшақәа өба еидцаны (Агидрологиес аметерологияи рмониторинг ақәшеси амшынты биоресурсқәа рықәшеси), ААР президиум ақәттарала, иаптцан ААР Аекология аинститут.

Аинститут атоурых ахы аkit жұтаара 1, 1948 шықәсазы. Уи ағен Ақәатәи амшынчықә ақны изхытцит Асовет Еидгыла атцаарадырракәа ракадемия Афизикатә институт Акустикатә лаборатория Амшынеңкәа-Мрагыларатәи экспедиция актәи агәып, атехникатә тцаарадырракәа рдоктор, апрофессор И.М. Сухаревски зхадарағы дықаз. Агәып дтас иаман, Атцаарадырракәа ракадемия Афизикатә институт атцаарақәа ыпрограмма инақәышшәаны, амшын иху ағбақәа реипш, амшын атқақатәиңәагыры ырбжыы аныпшра атцаара, Амшынты флот арбىйармчқәа ргидролокациатә техника ахышәарақәа реигтәразы. Ақәатәи атцаарадырратә мшынтыстанция аргылартә атып азалхра машәирни иқамлаzeит: Ақәатәи амшынчықә амшын атса аибаркыша ыдиоуп, насты амшынцакыра агидрофизикатә қазшыарбагақәа аokeан итауло атыпқәа иреипшуп.

Ақәатәи атцааратә мшынтыстанция рапхъатәи аиҳабыс дықан афизика-математикатә тцаарадырракәа ркандидат И.Б. Упадышев. Уи аус ицура иалагеит аспециалистцәа өараңзәа: В.И. Иличиов, Е.П. Мастеров, В.М. Матангин, Е.П. Гулин, И.И. Сизов, В.П. Лесуновски, К.И. Малышев, В.А. Хромов, Г.И. Толстобров, В.В. Медведовски, Т.Г. Толстоброва, Г.С. Чернышов уб. егъ. 1963 шықәсазы анаплакы дахагылеит В.И. Иличиов (анағс – ақадемик, Аokeан тынч аokeантцааратә институт аиҳабы, Ахара Мрагыларатәи атцаарады-

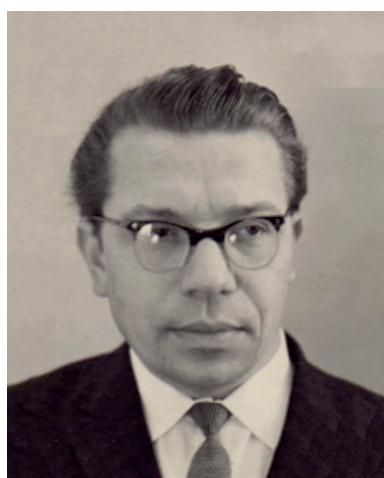
P.C. Дбар УАР Ладатәи атқаарадырратә центр ақны иколлегаңәа дыртқоуп

Иапониатәи амшын азаңқатәи авидеоакустикатә система

И.М. Сухаревски

В.И. Илиевичов

рратә центр ахантәәғи, Асовет Еидгыла АР апредидент ихатыпуша®).

Аинститут раңхъятәи аусумтакәи рыйдхәалан азы иху ағбакәи рныңшыларатә лшаракәеи, ркильватертә җкылкъяқәеи рытцаара, анағс уи ағыза аусурақәи ирылагеит азатқатәи ағбакәи ирыдхәаланғыы, акустикатә көйршә змазгы уаҳь инарылатсаны. Усқаноуп ианымфаңгаз Аokeан ҭынч ақны 1946 шыққасы асоветтә физикцә Л.Д. Розенберги Л.М. Бревховских иаадыртыз Амшын Еиқәи азатқатәи абжы-цәахә аеффект аттааразы аңышәарақәи. Уи азы ағыңғы Асовет Еидгыла Ахәйнәрратә премия ранашын.

Анағсан, 1954 шыққасы, агеометриатә гага ахырхартала амшинағтәи абжытәи каршәра аттаарақәи иаадырпшит азатқатәи абжы-цәахә ақазаара шыңас измоу ахаратәи акустикатә цәйтлашарақәи. Еилкахеит ахаратәи акустикатә цәйтлашарақәи реффект ала харазантәи агидролокация ашыққасы.

Атәйлахъчара атематиказы акырза ихадоу ңышәаратә тщаракәан, ағбакәи ргидроакустикатә мыругақәи русурағы аңыркъяңырасра зцу атагәтасра агидродинамикатә хытхыртқақәи раарпшра. Ари ағыза аңышәаратә моделиация иамыруган амшынтә стенд «Дельфин». Атехникатә қазшьарбагақәи рыла уи астенд адуней иөы икоу егъырт аңырпштәкәи зегыи иреихан, ағбакәи ғба-хча бипара ригылараан ахархәара рыман астенд ақны атып змаз аттаарақәи рылтшәекәи. Аинститут азы астенд «Дельфин» иаҳыагы аус ауеит, аттааратә ус иаҳәтакны иаанхойт. Асовет Еидгыла АР аттааратә гбақәи рыла имфапсыуз аокеантә экспедицияқәи еснагы ирылахәйн аинститут атта-

Aкематәи амшынғықә ақны азаңақатәи ағыны «Садко» амшын ахұара аамтазы

рауааи аспециалисттәеи. Урт аус руан аокеанқәа зегырығы. 1970 шыққасы «Северный полис-18» астанциағы азынра рхыргеит ҳтарауаа пшығык (В.В. Медведовски, А.А. Алаев, В.В. Мальков, А.Н. Никитин), Аладатәи аполлиус ақны усқантәи Ақснытә Асовет Социалисттә республика абирақ ықәдүргүлелит.

Ақсны жәлар рұзынцытәлатә еибашъра (1992–1993 шш.) аинститут ааха ду анатейт: атқааратә ғбақәа бжъазит, иуникалтәйз арадиогидроакустикатә шәагазагатә комплекс пхастахеит, аусзуғәа рхыпхъязара иагхеит, афинанстә цыхыраара аанкылахеит. Ари зегыры амшынағтәи ақышшәаратә тщаарақәа рымғаптгара аус еипнарқыеит.

Аибашъра аштахтәи аамтақәа рзы, 1993 шыққаса инаркны 2007 шыққасанза, аинститут аколлектив напхгаралайтын 1972 шыққаса раахыс арақа аус зуаз атехникатә тщаараадырракәа рдоктор Марколия Анатоли Иван-ица.

Үи инапхгарала ишьяққырылан аинститутти иара иашьашәалоу Урыстәйлатәи анаплакқәеи иареи реимадара. Иаххәозар, Акустикатә институт, Крыловтәи атқааратә центр, аконцерн «Агидроприбор-Амшынтәи азаңақатәи абцъар», Атқаараадырратә институт «Атолл», УАР Аокеанология аинститут, УАР Ахархәаратә физика аинститут, Акосмостә тщаарақәа ринститут, Москватәи ахәынктқар-

Амшынта павилион

Атқааратә qed

ратә университет. 1994 шыққасы аинститут «AAP Агидрофизикатә институт» ҳәа ахьз аиуит.

Аколлектив хамеигзаралатәи аусура иалтшәаны, аинститут Апсны акрызтазкуа тцааратә усбартак аҳасабала ишъақәгылеит.

2007–2016 шш. рзы аинститут адиректорс дықан Виачеслав Назим-иңа Қьеңба.

Арт ашыққасқәа раан, Крыловтәи ахәйнәтқарратә тцаарадырратә центр ацхыраарала, астенд «Дельфин» еиташъақәыргылан, настың уи ахархәаразы зда ихәартам аметодикақәеи атехнологиақәеи ашыган.

Ари аамта иалагданы аинститут итнаңаауан Амшын еиқәа акваториеи апшаҳәеи рұнды адғылтысратә гидроакустикатә бжыққәа, ахылапшратә система аптараразы, еиқәнаршәон адғылтысра атцааразы аппаратура.

2015–2016 шш. раан амшынцакырағы апарметрикатә антенна ғәгәа апышәара иахрыжынан. Уи ҳаңхыла алшара ҳнатоит Амшын еиқәа атакырағы харантәи акустикатә хылапшра аиқекаара.

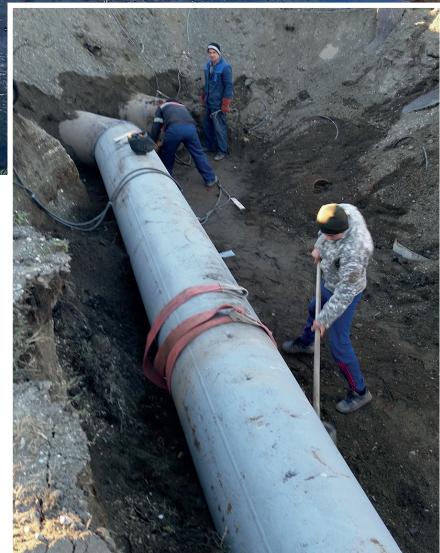
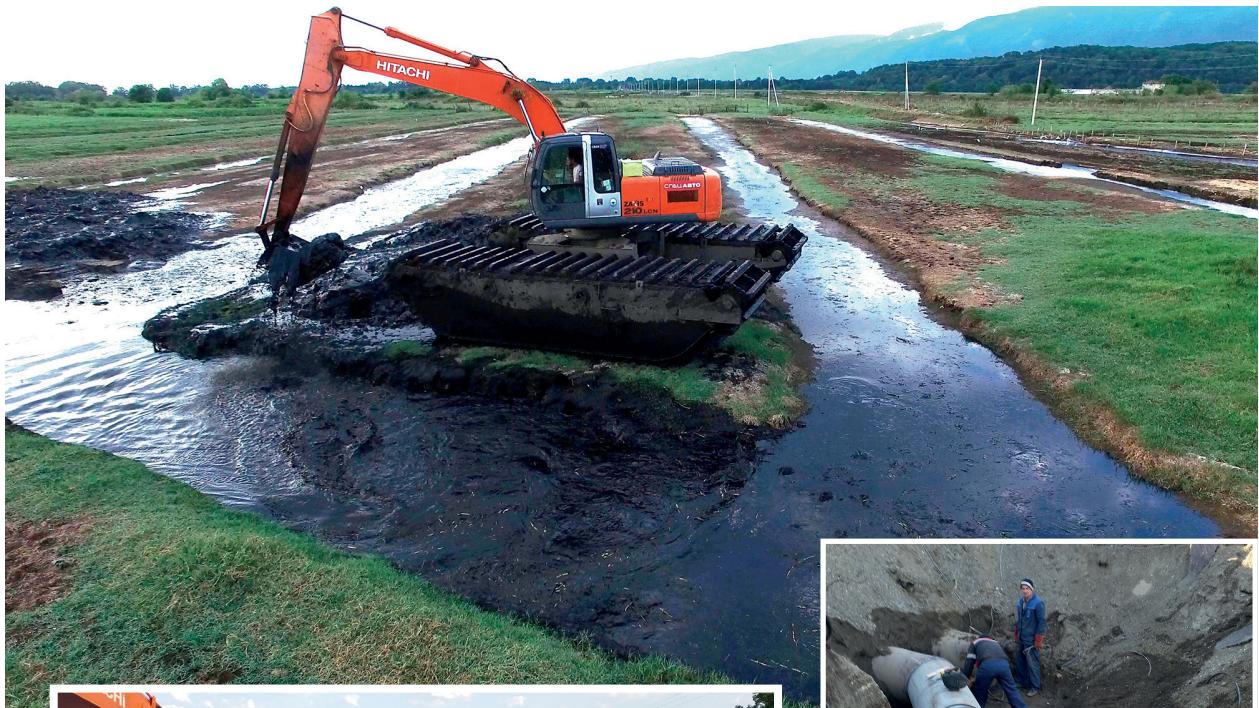
Академик Н.Н. Андреев ихъз зху Акустикатә институт аусзуғәа аус рыңурала, Амшын еиқәа апсуа шельф ақны есышыққәа амшынтә хышәаратышәарағы ахауапхарра ақыпшылара-аамтатә қазшыарбагақәа ғәарттоит.

Аинститут ағы икоуп аидара маң зго ағбаққәа зыдғархәало, амшынтә нышни акатеркәеи зла兹хұто, излазхұго амыруга, ательфер аңы.

2012 шыққаса раахыс иааипмұрқынзакқәа Афундаменталтә тцаараққәа Урыстәылатәи фонды апсуа-аурыс грантқәа ыпрограмма имғаңғаз аусураққәа зегзы ирылахәын AAP Аекология аинститут. Ари агранттә система аус ахынзауаз, аурыс тарауаа аус рыңурала 11 проект еиқәыршәаны инагдан.

Аус ауеит атыпрыбагатәи ахагалара-лбаагаратәи мыругаққәа ыла еиқәыршәоу, амшгәата-ратә шәараққәа рзы акустикатәи аелектронтәи мыругаққәа зықәгылоу, зеңш ықам агидроакустикатә пышәа азтарчы (420 кубаметра икоуп).

AAP Аекология аинститут иамоуп азатада 12 метра атцааратә мыруга ақәырғыларазы алшара уздо амшынтә тақыра зцу аестакада. Амшынтә павилион иақәгылоуп агидроло-

*Айнститут апроект ала еиташыңғылан Пиңундатәи алакәыра
амелиоративтә система*

Айнситут амишындаң ұакырағы ашәагазагатә антенна ақәырғылара. 2015 ш.

Агидроаустика тәжірибелі анықтамалар жүргізуде

*Р.С. Дбар, Г.В. Кенигсбергер, Д.Р. Ағзба ацифратә
мыруга өңіл шаҳәәниуеит*

гиатәи агидрометеорологиатәи мониторинг азы амыругақәа, иара убасгы ө-тоннак икоу азаңақатәи амыруга злақәурғыло ахагалага-лбаагага. Афымца зыпсахуа амчхара амра ашәахәа архарра здызкыло апшагенератор ала ишъақәгылоуп. Амшынта тақыра, Ақәатәи амшын-өңіл 900 га зтазкуа ААР Аекология институт амшынта гидрофизикатә тыңи амшынта биостанциеси ирыхәтакуп. Апизофымдалашаратә, афымцадинамикатә, апневматикатә гидроакустикатә шәахәоужыгақәа рпарк амоуп.

2016–2018 шш. рзы институт напхгара аитон Демиан Рушьа-ида Ағзба, ҳазтагылоу аамтазы уи ныңыр хадаси институт азеипш зтцаарақәа рзы адиректор ихатыпуда дыкоуп.

2018 шыққасы институт иатан «Майак» атқыра иатәйз Агидрофизикатә институт алабораториатә корпускәеи акоммуникацияқәеи. Аамта көңек иалагданы, раңақ идуум, аха иаарц-цакны зус зеңазызкуа атцаафәа ргәып аптара алышахеит. Уи иалахәуп – ААР академикцәа руазәк, атцаарадырра адоктор итцаафајара змоу азәы, атцаарадырра акандидатцәа быжығык, амагистрцәа хәғык. Институт напхгара аитонт абиологиатә тцаарадырракәа ркандидат, ААР ҳатыр зқәу адоктор, апрофессор, ААР ҳатыр зқәу алахәыла Роман Сайд-ида Дбар.

Институт хыққыс иамоуп Аңсны Ахәйнәррә апсабара абеиара ахъчареи қәнагала уи ахархәареи алзыршо амфакәа рышықәырғылар, аекологии, абиологии, агеоэкологии, агеофизике, агидрофизике рхырхартқәа рәкны ахархәаратә, афундаменталтә тцаарақәа рымғапгара. Институт ауснагзатә хадақәа ирапхъагылоу хырхартқәоуп:

- адгылтәи азтәи екологиатә системакәа рөыецсахра аганахала аилазаара-функционалтә еиқекаарақәа рөы афундаменталтә, ахархәаратә тцаарақәа рымғапгара;
- азы аресурскәа ртагылазаашьеи рхархәашьеи рзы акомплектә тцаарақәа рымғапгара, Амшын еиқәа акваториагы налатданы;
- аекологиатә мониторинг амфапгара, иара убасгы Аңсны Ахәйнәррә азы, адгыл, рбиологиатә мазара хаҳарала рхархәашья аиқекаара;
- Аңсны өздөл ахъчоу апсабаратә дгылтқырақәа рсистема арееири артбаареи рзы аметодкәа реиқәыршәара;
- анхамфатә уснагзатәкәа ахъимғапсысуа атыпкәа рөы атагылазаашья хылаңшра азур;
- Амшын еиқәа абиологиатә мазара атцаара, итышәйнәалоу апсызкра аиқекаразы атагылазаашьяқәа раптара;

В.И. Михеев агидроакустикатә лабораториағы атқаараққа мөлдиген

- амшынтың қаралуда агидрофизикатә қазшылғандағы рашаразы агидроакустикатә методқәа реиқәрыштәра;
 - шәйшүшілдегі ахы-атыхаала ақеууларқа реиқәрдің анализ азурасы;
 - амшының азиасқәеи рұқараптә рұкны ици адинамикатә процесстіктердің ынталанысынан анықтауда;
 - Аңсның абиологиятә ендеуден шымзаара аттаара, зеиуахк маңы, ииазауда ахкәа реиқәрыштәра;
 - Аңсның адгылтандырылғанда аинвазивтә организмдердің ынталанысынан ақеуразы атагылашаңынан реиқәрыштәра;
 - абнатуралдық екосистемадағы расталуда ахәшьара аттара, афиллофоридтә көйкөбаақаа реиқәрыштәра;
 - аңсабарда аикәрымдандырылғанда ахъчареи рзы азинтә шыатақаа реиқәрыштәра;
 - Аңсның адгылтандырылғанда аңыздыр-екологиятә, аңыздыр-гидрометеорологиятә тәсемділдегі реиқәрыштәра.

2021 шыққасы раңғыза ақёны Аңсны ААР Аекология аинститут ақны иаңдан абио-индикации аекологиесінде өткізу мүмкін. Уи иалнаршоит апатогенкә раштаммқә раарпшра, настыры зыхе хараку атлахккә, ахья еипш икоу, рығиашь ацклапшра.

Хазтагылоу аамтазы Аекология институт ақнын аттаараққа мөғаптысуенде аттаарадырраты проблемаққа фбарыла. Урт рхыпхъязарағы икоуп: «Аҳая мәхакыла аеңпсахреи Аңсын хазтагылоу аамтазы аҳая ақашшыларбакқаеи раарпшра», «Амшын абиологиаты мазара атагылазааша аттаареи, итышәйнталоу аңсызкра аиғекаашьеи», «Аңсын абиологиаты хұырацәара аттаареи зеиуахк маңу, ииазаауда ахккәа реиқәырхареи», «Агидрофизикаты, акустикалық методкәа рыла, жәларрынхамға интерескәа рзы Аңсын амшын атаси ахышәратышшәареи рыттаара», «Аңсын азиасқаа рыпшашхәақкеи амшынкәареи ртқакыракқаа рұнды адинаникаты процесскәа рыттаара», «Аекология шәартадара алышаразы Амшын еиқәа аңсуга акватория аекологиятты хылапшра азурда».

2019–2022 шш. ирылагзаны аинститут апшашәтә процесскәә рдинамика шыңырыгыло алаборатория ҳамтаztәи амыргақәа ылда еикәршәоуп. Аметеостанциақәеи агидрологиате ҹапшьартақәеи шыңырыгылоуп. Егрытәи акасқади Кәыдри Гәымстей азиаскәа ркны.

*Ааигә аиартыз апатогенқәа рекологияиеки
рбиоиндикациеи ғлаборатория аусзуғыза*

Аинститут ақны атцааратә усура мөаңыс-
уеит ҳаамтазтәи азнеишъяқәеи атехникатә
мыругақәеи рхархәарала. Аинститут аусры-
науеит Аңснытәи ахәынҭқарратә университет, ААР
Аботаникатә институт, ААР Ақытан-
хамфатә аинститут, иара убасгы үрыс-
тәйлатәи атцаардырратә центркәеи аиශкаа-
рақәеи: Москватәи ахәынҭқарратә университет,
Казантәи афедералтә университет, УАР
Аминералогия аинститут ухәа еғырт аус-
бартақәагы.

Аекологиатә шәартадареи хахарала апсаба-
ра ахархәареи ирызку ахыдтцақәа ынагзараан
аинститут аусрыцнауеит Аекологиии апсаба-
ра ахъчареи рзы Аңсны Ахәынҭқарратә еи-
лакы, Аңсны ахәынҭекологиатә мониторинг
ахәынҭқарратә центр, Аңсны ақытанхамфа
министрра, иара убас еғырт ахәынҭқарратә
усбартақәагы.

ААР Аекология аинститут аспециалистцә
Ритатәи ареликттә милаттә парки Аңсуа бна

Агиидрометеорологияиеки аекологияиеки ырқашақәа реилаттара

Г.Ш. Смыри З.И. Арзынбеи

Атқаарадыррағы иңіді орындауда ақаңқеңін уртқының жөндеу атқаараққа рымғаңғара (Аңсны ари ауса иадыңхалоуп адунеи ендеуіштім атәүлаққа рқыннтәи айнауаа).

Аспелеология жәларбжырататын ргәншіккә Аңсны иаадырттит адунеи ақны иңдеулауз оқарсттә ҳаңққа. Шәкыла аартраққа қайған ауа раңқа зәнауа Афон өңіздеген ақаңқеңі. Ақаңы ааирттит Г.Ш. Смыр 1962 шыңғасы.

Аңышшәаттә станциеи рқны көзіндегі атқаараққа мөғаптыруғойт. Қабыргыла иаҳхәозар, арт атыпққа полигонқоуп атқараққа рзы. Зны-зынла адунеи егъырт атәүлаққа рқыннтәи атараптасы.

Аусура аиғыбаареи алтшшәеи тәкпхықераны илайдуп Ритцаттә амилаттә ҳәарпсарра атқаарадырра ақәша анапхгағы, абиологиятә тәсаарадырраққа ркандидат И.В. Җания, иара убас Аңсуа бна аңышшәараттә станция аихабы В.Д. Леиба.

*Аентомологиесін
аинвазивтә хққедеу
рлабораториақны ААУ
астуденттә ахысиеит
апрактика тә усупра*

*Аңсны атқаарадыррақәа ракадемиа апрезидиум апремиақәа занашьоу
Аекология аинститут айарауаа*

*Аинститут аусзуғыза
агидрологиатәи
агидрохимиатәи тұзаарапақәа
мөнаңыргоит*

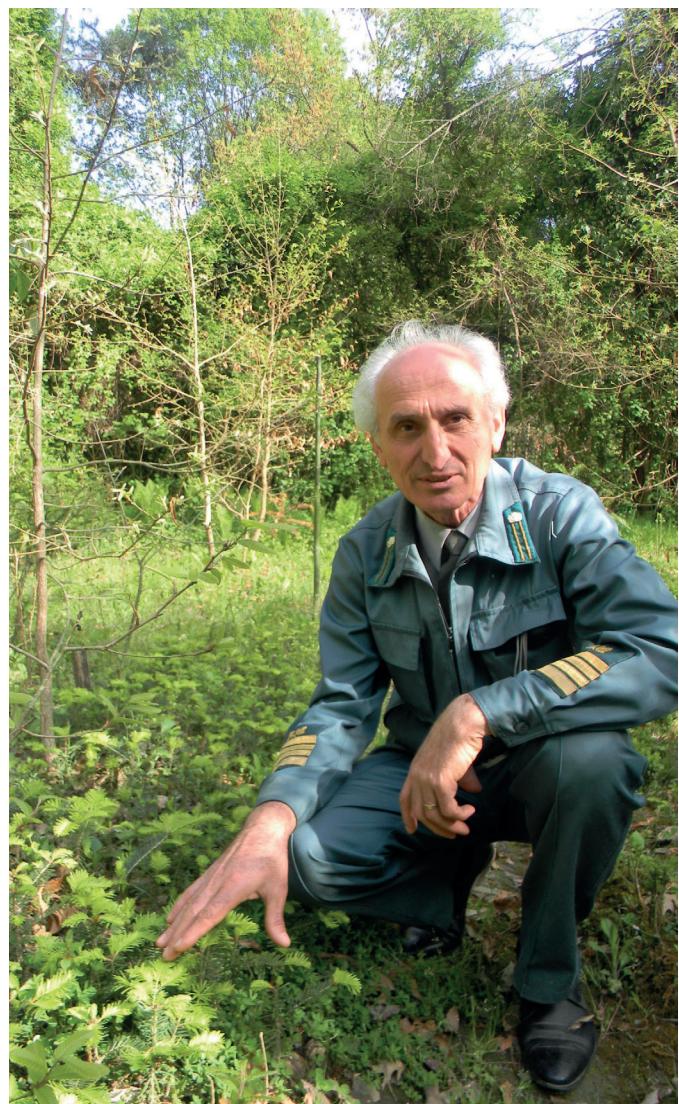
*P.C. Дбар азия Амтқыал атқаараан
(Гэылрыңшь араион)*

I.B. Тания

B.D. Леиба

АМЕДИКО-БИОЛОГИАТӘ, АҚЫТАНХАМФАТӘ ТЦААРАДЫРРАҚӘЕИ АДГЫЛ ИАЗКУ АТЦААРАДЫРРАҚӘЕИ РЫҚӘША

**Ақеша академик-мағанығәгағ
Лиосик Ианқәа-ида Аиба**

Амедико-биологиатә, ақытанхамфатә тцаарадыррақәеи Адгыл иазку атцаарадыррақәеи рықәша Апсны атцаарадыррақәа ракадемия аилазаарағы иапцан 2016 шыққасы. Ақеша еиднакылоит аинституткәа хұпа: Апышәаратә патологияи атерапиеси ринститут, Аботаникатә институт, Ақытанхамфа аинститут.

Ақешағы аус руеит: ААР академикцәа – Л.И. Аиба, С.М. Бебиа, З.В. Шевцова, ААР алахәыла-корреспондент З.И. Амқәаб, ААР ахәааныррәтәи алахәыла – Е.А. Егоров (Урыстәыла), ҳатыр зқәу алахәылаңа – А.М. Ағзба (Қрым), В.М. Баутин (Урыстәыла), Г.В. Ериомин (Урыстәыла), А.В. Рындин (Урыстәыла), Г.А. Ҳәатыш (Апсны).

Ақеша иацданакуа атцаарадырратә усбартақәа рұнды аус руеит ақытанхамфөи, аботаникеи, аprimатологиеси, авирусологиеси, аиммунологиеси, аекологиеси, ақсабарахархәареи рзанаатқәа ирыттаркуа аттарауаа.

*Абиологиатә тұаарадыррақәа
ркандидатқәа, аботаник, агеограф
З.И. Азынба, аорнитолог В.И. Маланзия*

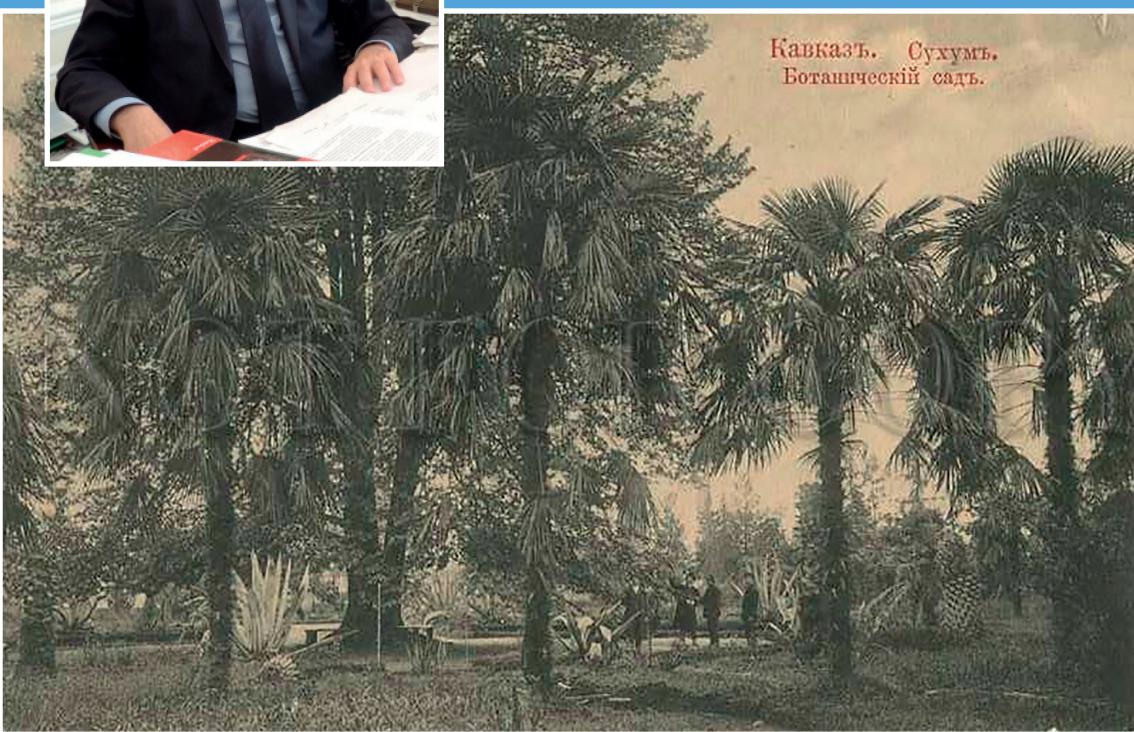

*ААР академикцәа З.В. Шевцова,
С.М. Бебиа*

ААР АБОТАНИКАТЭ ИНСТИТУТ

Адиректор –
ақыттанхамфатэ
тцаарадыррақәа рканидат
Едуард Шамил-ица Гәбаз

Аңсны Аботаникатә институт ижәйтәзоу тцаарадырратә усбартоуп. Уи атоурых ахы акуеит 1840 шықәсазы – аинрал Н.Н. Раевски иаңшыгарала Ақәа ақалақ ағы Аботаникатә баҳча анаңтцаха. Иахъа уи 61 га адгыл атсанакуеит, еиднакылоит адунеи акәакъқәа зегын рұқынты ғанағоу 4 000 атқлатә, аштәттә, азы иху, аоранжереиатә тиақәа. Аханатә Аботаникатә баҳча тцаарадырратә центр дуны ишъақәгылеит. Арақа акәын ақсаанырцәтәи атиақәа рырғиареи раарбреи азтаарақәа ахырызбоз, анағас апрактикағы ахархәара рыртарц азы. Итыртқаауан атыңтәи атиақәа, ирызбон атәылағаң ашәапыңың ахъчара азтаарақәа. Ақәатәи аботаникатә баҳча ароль ҳаракуп Аңсны, уимоу, Кавказ Амшынеңкәатәи апшахәа зегын асубтропикатә псадара ашъақәгыларағы.

1980 шықәсазы абаҳча аилазаара иалагалан, 1894 шықәсазы Н.Н. Смеңкои ифинанс тәңкыраарала иаңтаз, Ақәатәи асубтропикатә дендропарк. Адунеи ақны ибзианы ирдыруа иуникалтәу Адендропарк атәыла амилаттә мазара иахыпхъазалоуп, адунеитә ботаникатә тцаарадырра иахәтакуп. Уи аколлекция иатсанакуеит 700 инарзынаңшуа атқлатә тиақәа рыхкәеи рформақәеи.

Аботаникатә институт арборетум

1994 шықәсазы Ақәатәи аботаникатә баҳча Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия Аботаникатә институт хәа астататус аиуит. Аинститут ақны аус руеит атцаарадырратә қәшақәа хәба: апсадара, ашәапыңың, атиақәа ринтродукция, адендрология, ашәтаағара, настың ааигәа иаңтаз (2019) атиақәа рыхчара ақәша. Аинститут иамоуп хәы змам Колхида афлора агербари. Уи Ниу-Йорк ақалақ ақны икоу – агербариатә фондқәа Жәларбжъаратәи реиқаара акаталог иануп, «зыхә чыдоу» хәа астататус ақәығыны. Аинститут ақны аус руеит, иара убассты аргәыштә лабораториеи, аоранжереи, атцаарадырратә библиотеки.

Иахъатәи амшазы Аботаникатә институт аколлекция иатсанакуеит еиҳарак атыңтәи атиақәа, нас Лада-Мрагылара Азиеи, Ладатәи Өадатәи Америкеи, Австралиеи рұқынты атиақәа.

Абаҳчағы имфаңысуеит аинтродукциатәи атцаарадырратәи усуга, атыхәтәантәи хәышықәса (2017–2021 шш.) ирылагзданы аколлекцияқәа ирыңтән 130 атқлатә таксонқәеи ашт

Аботаникатә баҳча анатриарх – кавказтәи атәаілә

тидақәеи, аусзуғәеа рымчала итыжын 150 ттцаадырратә кыңхымтақәа (амонографияқәа фба налатданы).

Ақеатәи аботаникатә баҳча аханатә иамаз атцааратә хырхартакәа иахъагы актуалра рымоуп. Урт раҳытә ихадароуп: адекоративтәи анхамфатә тәкы змоуи атидақәа разареи реикәырхареи, Апсны атидақәеи аендемикатә флореи рбиеокологиатә еилазаара атцаара, апсабаратә ценозқәа ртагылазаашы ахылашша, иара убасгыы азра иағу атиаатә таксонқәа рыпшаареи, рыттцаареи, реикәырхареи; акрызтазкуа асубтропикатә тидахккәа рырғиара, раарбра, ралартқәара; зеиуахк мачуи аидааара иағуи атидақәа ртаксонқәа рышықәыргылара, иара убасгыы Апсны ажәйтә парккәа рдендрологиатә коллекцияқәа ргабитусқәеи руникумқәеи реикәырхара. Насгыы арақа атәыла афлора ахкырацәара ашьықәыргыларазы, апалеоботаникатә ттцаарақәа мөапысуеит. Аинститут еиңнакаауеит еиуеипшым аекспедициақәа, еихарак атыпантәи афлора атиаа өңдүрүлүкәа рышықәыргыларазы, урт рендермизм аранг аилкааразы, рыхъчаратә статус ашьықәыргыларазы, Колхида афлора агербари ахартәаразы.

Атцаадырратә уснагзатәкәа рыдагыы, аусбартазы итрадициатәуп арттаратә, арккарата, аинновациатә уснагзарағыы. Аинститут акадрқәа рыла реикәыршәара мөапысуеит – иахъазы быжъғык адиссертиратә усумтақәа аус рыйдулара иағуп. 2016 шыққасы аинститут аусзуғәеа ғыңға ақандидаттә диссертацияқәа рыхъчейт.

Акрайтә Виктория шәтүеит

B.C. Иаброва-Колаковскаиа, А.А. Колаковски

Атцаарадырратә усзуөцәа рхырыладырхәуеит жәларбжъаратәи афорумқәа, аконференциақәа, аизара дүкәа, ахәаанырцәааигәеи ахәаанырцә-хареи аекспедициақәа мәфәыргоит, ирылахәуп жәларбжъаратәи атцаарадырратә еилазаарақәа. Иугозар, ААР академик С.М. Бебия Еиду Америкатәи Аштатқәа ргеографиатә еилазаара далахәуп.

Аинститут ахатагы иааицмұрықъазакәа имәннагоит жәларбжъаратәи атцаарадырратә форумқәа. Урт иреиуюп атыыхәтәнтәи аамтакәа рзы имәнгәз – «Кавказ абиохкыраңзара ахылацшреи ахъчареи рзы аботаникатә баҳчақәа рроль». 2016 шықәсазы имәнгәз ари афорум Ақәатәи аботаникатә баҳча 175 шықәса ахытреи, Ақәатәи асубтропикатә дендропарк 120 шықәса ахытреи ирызкын. Аинститут аусзуөцәа ирағрыжъзом ауаажәлларратә тәкы змоу аусмәнгатәқәагы, иаҳхәап, Аңызыңытәылатә еибашъра ду ағы аиаана 75 шықәса ахытра ахатыразы имәнгәз «Аиаана алилачықъ», мамзаргы жәларбжъаратәи аинтеллектуалтә клуб «Диалог» реиңш икоу.

Аинститут Аңсны ағнытқағы, уи антытқыы еиуеиңшым атцаарадырратә усбартақәа аусрыннауеит, иаҳхәап: УАР Аботаникатә баҳча-институт (Владивосток), УАР Аботаникатә баҳча хада (Москва), УАР Амилаттә тәарадырратә центр – Никиттәи аботаникатә баҳча (Иалта), Венгрия амилаттә ботаникатә баҳча (Вацратот), Беларусь амилаттә ботаникатә баҳча (Минск), Ермантәыла Аботаникатә институт (Ереван), Миссouri Аботаникатә баҳча (Сент-Луис) ухәа уб. егъ. Аботаникатә институт лассы-ласс иатаауеит еиңзы-

B.C. Иаброва-Колаковскаиа

T.H. Турчинскаиа

T.M. Чочуа

Аботаниката институт Ат҃қаарадырратә хеилак айлатәара

Аинститут абиңара ғың айлатә интродуцентқәа
рыбгъы аморфология иалацәажәоит

Е.В. Лакоба

Атрибунақны ААР Аботаниката институт адиректор Е.Ш. Гәбаз

рдыруа атарауа-аботаникцәа Австралиантәи, Венгриантәи, Польшантәи ухәа егырт атәйлақәа рәкнытәгъы. Урт гәаҳәарала ирыхәаңшүеит акколекциақәа, еиҳаракгы Адендрологиатә парк амазара. Акырынтә Аботаникатә баҳча аекспозициақәа жәларбжъаратәи аңырғақәтцақәа рәкны ахътәи аразни медалқәа ирып-сахаҳъеит. Иаххәозар, Ерфурт (Германия), Оломоуц (Чехия), ВДНХ (Урыстәыла) актәи ағаңзара адипломқәа ранаршъаҳъеит.

Ақжатәи аботаникатә баҳча 175 шықәса ахырға ахъзала имфаңғаз Жәларбжъаратәи атұаарадырратә конференция Венгриятәи алахәылаңа

Е.В. Лукмазова-Жукова Аңсны ахъайлеи аиызи рчымазарақәа тұылғаауеижъәти жәашықәса үзеит

Аботаникатә баҳча ағдаша хадағы гәытөйк Аинститут аусзуға

*ААР академик, абиологиатә тұңааралыррақәа рдоктор С.М. Бебиа
аекспедициақны*

*С.М. Бебиес Ақөтәи аботаникатә баҳча 175 шыққаса ахыїра ахъзала имфаңғаз
Жәларбжъаратәи атңааралырратә конференция алахәылақәе*

*V.S. Nabrova-Kolakowskaya
лкколлегеи лареи аекспедициағы*

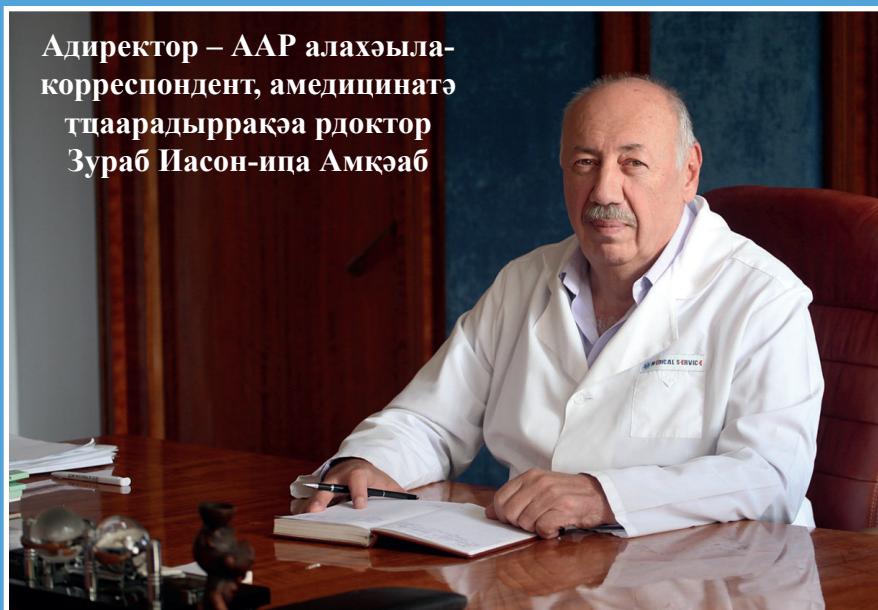
C.M. Bebiia иколлегеи нареи

ААР АПЫШӘАРАТӘ ПАТОЛОГИЕИ АТЕРАПИЕИ РИНСТИТУТ

Амаамынқәа рбака ргылан
1977 шыкқасзы

Адиректор – ААР алахәыла-
корреспондент, амедицинатә
тцаарадыррақәа рдоктор
Зураб Иасон-иңа Амқәаб

B.A. Lapin

Ахәынтқарратә тцаарадырратә усбарта «Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиа Апышәаратә патологиес атерапиес ринститут» атоурых ахы акит Н.А. Семашко иаңшыгарала, Аңсны Асовет Еидгыла аихабыра апзы Н.А. Лакоба иңшыраарала 1927 шықасы иаартыз Ақәтәи амаамынааңтарта ашьатала. Анағсан амаамынааңтарта акыр апсаҳрақәа ирхисит. 1957 шықасы зыпрофессионалтә өазара ҳаракыз акадрқәеи еиқекааз ақешақәеи ахырхартақәеи рыбзоурала, аусбарта астатус шықасы – Асовет Еидгыла Амедицинатә тцаарадыррақәа ракадемиа Апышәаратә патологиес атерапиес ринститут ҳәа, апрофессор И.А. Уткин инапхгарала. 1959–1992 шш. рзы иааңымырқызаңкәа аинститут напхгара азиуан академик Б.А. Лапин. 1992 шықаса раахыс еиуеңшым аамтақәа рзы напхгара азыруан Р.И. Қарчаа, А.Н. Гоов, С.К. Арзынба, Т.Г. Кәйбраа. 2010 шықаса раахыс аинститут напхгара аитоит амедицинатә тцаарадыррақәа рдоктор, апрофессор З.И. Амқәаб.

Аусура рапхъатәи ашықәсқәа рзы избан амаамынкәа ртакреи, рыкыфареи, рығиареи, иара убас ргәбзиара атагылазаашьеи, ршы аилазаашьеи, ашықәгылаашьеи, абиохимиатә рбагақәеи ирыдхәалоу азтаатәкәа.

Аекспедиация ахасабала, асовет цараяа рнапхгарала, имфапгган акрызтазкуаз атцаарақәа, иаҳхәап, рапхъатәи асоветтә антибиотиккәеи ахәшәкәеи ртышәара, ашхазреи, адифтериес, аполиомиелити, абчи рзы. Рацхъазакәны амаамынкәа рұнды игәттан апышәаратә неврози зыхқиаа ѡеим ачыреи.

Аинститут ауснагзатәкәа рхыпхъазарағы ихадоу ахырхартақәа иреиуан аprimатқәа рбиологииес рпатологиес риттцаара. Итцаан амаамынкәа ртышәнрытәлара апроцесс ацашы, рстероидтә гормонкәа ртагылазаашы, ирымоу абактериалтәи авирустәи патологиақәа, рхи рыхшыбағи рқазшыарбақәа. Итцаан амаамынкәа егырт рчымазарақәа, настыры урт рыпрофилактикеи рыхшәтәшьеи шықәырғылан.

Хазтагылоу аамтазы ауағы изы ишәартоу ачымазара баапсқәа – агеморрагиатә лихорадкақәа (Ебола, Марбург реипш икоу) рапыркәәаразы, адунеи аспециалистциәа нағақәа рхы иадырхеоит аинститут ақны апрофессор З.В. Шевцова иаалырпшыз амаамынкәа ргеморрагиатә лихорадка авирус – «Ақә-64».

Аинститут атоурых ағы ичыдоу дақыақәоуп – акосмостә программақәа рұнды амаамынкәа ааба ралархәра, уи азы дара адғыли аҳауен рөы апышәаратә пышәарақәа рахыжъра.

Аибашыра иқанатказ ааха ду аштахъгы, Аңсны аихабыреи Аңсны атцаарадыррақәа ракадемиес рыщыраарала,

Z.V. Шевцова

A.Z. Matua

ААР академик З.В. Шевцов апрофессор
С. Калтер илабораториағы (Сан-Антонио)

Ақെатәи амаамынаазартқаңы – Асовет
Еидгыла Амаршал Г.К. Жуков
иңдаацә иңы

Аинститут даттааит М.А. Шолохов

Ақെатәи «акосмонавтқа» рекипаж – Дриомеи
Ероши – акосмос ахъ атырра аөазықайара
(1987 и.)

К.Е. Ворошилов изы аекскурсия

аинститут ақны аттаарақәа ирыццан. Аинститут иамаз ашьатала аусура хаңыркхеит Апснытәи ахәынтарратә университет аексперименталтә биологиес амедицинеи ркафедра. Уакоуп хадарала ААР Апышәаратә патологияи атерапиес ринституты Апсны агәабзиарахъчара аусбартакәа рлабораториақәеи рзы акадрқәа ахъазықартсо. Аибашъраан (1992–1993) ашәара ғәгәа зыххаз амаамынқәа рсоматикатә ҭагылазааша аилкааралызы акомплектә программа мөаңған. Амаамынқәа рықәрақәа хышыншытра рзуны, ишъақәыргылан рфункционалтә системақәа зеипшироу, настыры рсоматикатә ҭагылазааша атышәнүртәалараан агематология, агемостазиология, абиохимия, аимуннология ртакы. Адонор-шыя амодель еиқәыршәоуп, убриаамтазы адонор игемопоеz ашқа ашьаиура ҳаамтазтәи атехнологиақәа шаныпшуа тщауп.

Амакак резусқәеи апавиан гамадрилкәеи ршыя аиммунологиатә қәнага шъақәыргылоуп. Адегидропиандростерон астериоидтә еимадара еиуеицшым ақәрақәа змоу амаамынқәа ишырныпшуа атәы ганрапәалатәи аттаара хыркәшоуп. Ахәшә анеиропротективтә усушъазы аматериалкәа азыргара рызууп жәларбжъаратәи асимпозиумқәа өба рқны (Вена, Чикаго). Ажъақәа иуашәшәыроу рлимфома амодель ала иаарпшуп: ацикловир ачра хыззета ахәшә, амарганец адиоксид анано иақароу ацырақәа, иара убасгы алазертә терапиес афотосенси реилахәра алтшәа (апатент аиуит). Амаамынқәа рыца ачалра апроцесс аан абактериалтә амолекулиартә рбагақәа адақәа рахь риасыша тщауп.

ААР Апышәаратә патологияи атерапиес ринститут аусура ахъархатта хадақәа иреиуюп – авакцина

З.В. Шевцовә, В.С. Баркаса, Л.В. Кокоша,
З.И. Амқәаб

Академик З.В. Шевцовә лкколлегаңеи лареи

Аинститут аусзүүфәа, ААР аспирантуза. 2022 иш.

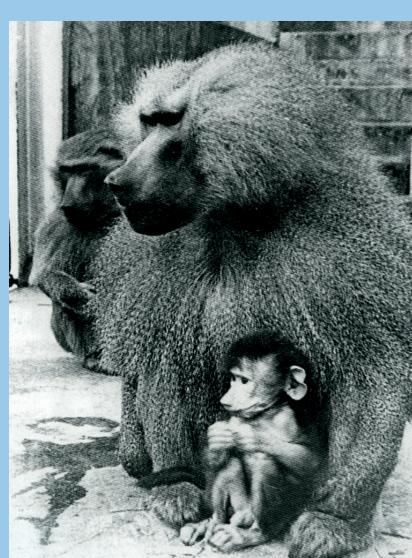
*Аинститут аңаруаа Жәларбжъаратәи аконференциақны
(Москва, 2021 и.)*

ашәартадареи аиммунагенреи ртцаразы апышәарақәа рымғаңгара. Аинститути Н.Ф. Гамалеи ихъз зху Аепидемиологии амикробиологии рыттарарадырратә центри акыршыққесатәи русеицурақәа ирыбзоураны, итцаауп аимхәаршәаа цәырызго (ахәшә Гам ЖКВ) генетикала ирхыысхай авакцинатә штамм ашәартадареи аиммуногенреи. Атыхәтәантәи ашыққескәа ирылагзаны ари ахәшә аинститут ақны аклиниканзатәи апышәара иахыжыуп, аprimатқәа реимхәаршәаа апышәаратә модель ала, уажәы атыхәтәантәи аклиникатә гәатара аетап иахысуеит.

Апсны ақәрантыра афеномен азәлымчара иалтшәахеит аеритрон аперифериатә хәта иззкны аттцаарақәа рымғаңгара, абиохимиатә, агемостазиологиатә, ареологиатә, аимуннологиатә, ақәратә аспект ақны амолекулиар-генетикатә рбагақәа рганахъала. Иаарпшыз алтшәақәа шъатара руит инеитыху агеронтологиатә тцаарақәа рымғаңгараразы, еиуеицшым ахырхартқәа иртәу амедицинатә усзуғәа алархәны. Ари аттцаара ахәаакәа иртагзаны, антиоксиданттә еила-заара агенқәа рполиморфтә маркеркәа рыла раңхъаза акәны апсуаа ҳөы итцаан иагышыңақәыргылан аллелеиқәеи агенотипкәеи рыщцакыша. Ари атема комплекстәуп, убриазы уи аттцаара мөаңысуеит Урыстәыла аттцаарарадырратә центрқәа аус рыщурала.

Атәйлақны, уимоу, уи антыт адунеи зегъ ағы аепидемиологиятә тәгылазаашъя аныуадафха, аинститут атцаарадырратә коллектив ахәтак ачымазара ағасыларазы иаңшығаз аусмаптатекә аирлахәхеит. 2021 шыққаса, латцарамза инаркны, Аңсны атәйлауаа профилактикала ағәйргынтә чмазара COVID-19 раңызхъара хыққасы иқатданы, ААР Аңышәаратә паталогиеси атерапиеси ринститут ақны еиқекаан авакцинатә пункт. Аинститут атцаарадырратә тематикағы ағәйргынтә чмазара өңд атцаара проблемақә аирдахәалоуп.

Аусбартта атцаарадырратә усзуғцәе аспирантәеи еиляхәны есышыққаса ажәахәкәа рыла иқәгылоит жәларбұжьяратәи атцаарадырратә семинарқәеи, аконференциацияи, аконгресқәеи рұнды.

АТЦААРАДЫРРАТӘ ЛАБОРАТОРИАҚӘА:

- ашъя абиохимиатә тәараққа рлаборатория (анапхгағы – абиол. тә. ркан., адоц. Л.О. Лабахәуа);
- аңышәаратә гемотология алаборатория (анапхгағы – абиол. тә. ркан., адоц. Т.З. Каландиа);
- аиммунологияи авирусолюгии амолекулиартә биология ағәыпци рлаборатория (анапхгағы – абиол. тә. ркан., адоц. А.З. Матуа);
- аprimатқәа ронкогентә вирусқәа рлаборатория (анапхгағы – абиол. тә. ркан., адоц В.В. Тимановская);
- афизиологияи апатологияи рлаборатория (анапхгағы – абиол. тә. ркан., адоц. А.А. Цьюкәуа);
- аинфекциатә патология алаборатория (анапхгағы инаңынтаққа назығзго С.Н. Ардашьелиа).

2021 шыққаса латцарамзазы АТУ «ААР Аексперименталтә патологияи атерапиеси ринститут» аструктурра хатсааит Амедицинатә реабилитации акурортологияирыкеша ала (анапхгағы О.В. Осиа).

Агамадрилқәа акырышықәсатәи рұзыза, Ақжатәи амаамынаа зартақны Мурреи ҳәа хызыншырас измаз амаамын кны шааган Ефиопиантәи. Аңсны уи ахылұ-ұылұ рацидәхеит, аңхъагыларатә бағашатәрагь аанарпышит. Уи ақазаша ианаңышуан ақыиареи ағымбылғыбарареи, ахшара абық иеиши гәйблыла ирзықан. Мурреи шаҳылдит 348 маамын.

Аазарттақны уи нхон 30 шыққаса, анағс шағынды иңсит 37–39 шыққаса шағындуаз.

Агамадрилқәа ирхылаңшуа аусзуғ лажәақәа рыла, шағынмәдажәоз заңдық аүп уи аудағы излаиеишимыз.

Ақжатәи амаамынаа зарта 50 шыққаса ахылұра ахатыразы, амаамын абақа азұаара анықәгыла, х-метрак икоу апавиан ақыншытә бака аргыларда збахеит, избанзар апа-вианқәа роуп ари аптомник ашқа раңхъа шаагаз.

Аинститут аусзуғцәа рзы ари абақа – атоурых ишасимволу еиңши, Мурреигы иасимволулуп.

ААР АҚЫТАНХАМФАТӘ ИНСТИТУТ

Адиректор – ақытанхамфатә
тцаарадыррақәа рдоктор,
ААР академик,
ҮАР ахәаанырцәтәи алахәыла,
Лиосик Ианкәа-ица Аиба

ААР Ақыттанхамға аинститут аптаң 1994 шыққасы. Уи аилазаарағы икоуп 16 қәшә, урт рхыпхъазарағы акомплектә лабораториагы (абиохимиеси, агрохимиеси, аметрологиеси рлаборатория), аексперименталтә нхамғаққағы фба. Аинститут атцаарадырратә еилазаарағы аус руеит 157-фық аусзуға, урт раҳытә 74-фық атцаарадырратә усзуғаеи аспециалисттәеи роуп, азәы атцаарадырракәа дырдокторуп, 13-фық ақыттанхамғатә тцаарадырракәа иркандидаттәоуп.

Ақыттанхамға аинститут ауснагзатә хадақәа иреиуоуп ақыттанхамға аизхазығъаразы акрызтазкуа асубтропикатә тиаазара арғиара тцаарадыррала ацхраара. Уи ахәаакәа иртагзаны ишъаққағылеит аинститут атцаара анағстәи ахырхартқақәа:

- ашәыртә, асубтропикатә, атехникатә, ахәшетәратә, ашъақартә, арасатә, аргәыщтә культурақәа ринтродукция, реикәырхара, рытцаара, ацитрустә шәйрхккәа еиңқъарада рышәра атехнология аиқәыршәара;
- асубтропикатә (ашәыртә, аргәыщтә) культурақәаи аиазаара иағу атыпантәи ашәырхккәеи аинтродукции амобилизации рзура; агенетикатә коллекция аиқәырхара; анарха змоу ахккәеи аформақәеи ралкаареи рытцаареи;
- апсуа Самсун еипш икоу ататын хккәеи аформақәеи генетикатә коллекция апсы штоу аиқәырхареи арғиареи;
- аефирхәшатә культурақәа рыхккәеи рформақәеи рколлеция артбаара, урт раарыхра атехнологияқәа рейтцыхра;
- ахәшетәратә, ашъақартә, афғыхаатә коллекцияқәа рырғыацара;
- ашәыртә, асубтропикатә, аргәыщтә, арасатә, адекоративтә культурақәа иналукааша рейтхатәкәа ирласны рырғиара атехнология аиқәыршәара;
- аутратыхтә культурақәеи агиридкәеи раҳытә хра злоу ралкаареи рытцаареи;

Ақыттанхамға аинститут аусзуға уи административтә хыбра хада ағаңхъа

- ацха раңданы аиуразы Аңсны атың хөың-кәа азылхны ашхымзакәа рықәыргылара;
- асубтропикатә, ашәыртә, аргәыштә культурақәа аус рыйдуларазы, амикроостатәара аиң-кааразы атехнология ғылқәа рышьяқәыргылара;
- асубтропикатә, ашәыртә, арасатә, аргәыштә, аутратыхтә, аефирхәшатә, ахәыштәрәтә, ашь-қартә, атехникатә культурақәа рыхкәеи рформақәеи ирпүрхагоу ачымазарақәеи ахәачамаеи ирөагыланы ақәпаша атцаареи аиқәыршәареи;
- асубтропикатә, ашәыртә культурақәа аус рыйдуларазы, еиуеипшым аметодқәа рышьяқәыргылара.

Аинститут алшарақәа артбаауеит ақытanhамфатә культура иатцанакуа, ақыршықәса изызхауа атиаақәа раарыхратың артбаарала, аматочниккәа рейташақәыргылареи ааζарта афонд аитыхреи рыла.

Убриаамтазы, Ақытanhамфа аинститут ат-цаарадырратә уснагзатәкәа адхәалоуп атәила агроаагалыхратә ғиара апрактикатә хыдтәкәа рымфаңгара. Уи хылқәкыс иқатсаны, хра злуу асубтропикатә, ашәыртә культурақәа Аңсны Аҳәйнтқарра ақытanhамфа ралагалара апро-цесс мөапсызуеит, уи азы аплантацияқәеи аага-алыхратә тыпкәеи раптцара иаңуп, анағс ашәыр аус аитадуларатә система шыақәыларц. Ари

Н.П. Лакоба

Г.А. Хәматыш

B.III. Аиба

Айнститут аусзуаңда адгылтышәртәкны

атэыла аекспорттә лшарақәа еиғынатәуеит, аалың шытнахуеит.

Аинститут иааипмұрқындақәа аусрынануеит Урыстәыла Афедерация иатәу атқаарадырратә усбартакәа жәпакы: К.А. Тимирязев ихъз зху Ахәынтыккырратә аграртә университет (Москва), Абаҳчаазареи азахәаазареи рзы Кавказ-Нхыттәи азоналтә тцаарадырратә институт (Краснодар), Ашетаазареи асубкультурақәеи Урыстәылазегътәирытцаарадырратә институт (Шәача). Аинститут есымшатәи ахықәкы хадақәа иреиуюп акадр өңіркәа рааңара. 2005 шықәса раахыс Урыстәыла еиуеицшым атқаарадырратә усбартакәа рахъ аспирантура италеит 20-фык аусзуңдә. Аспирантцәа рейтцаарзара аус мөаңысуан аинститут ағғы. Аинститут абазаңы еиқекаауп Аңснытәи ахәынтыккырратә университет агрономыртә факультет ағы ишъятарку акафедра, уақа астудентцәа рдипломтә усумтақәа рыфреи апрактика ахысреи рзы ихадоу алшарақәа рзапцоуп.

Аңсны атқаарадыррақәа ракадемия 20 шықәса ахыйра иаңкыз агәырғыаратә еилаттарағы Д.А. Сабекшина ианашибан ақыттанхамфатә тәарадыррақәа ркан-дидат идиiplом

Ф.Т. Җарба адғылылыштартақны

Атама баҳчағы ааңынтаи аусурақәа

a

б

*Ақиви ахкәә: «Аңсны» (а),
«Отχара» (б) (ишеибгой,
агәтта еиғашаны) Ақыттанхамса
аинститут аселеқция ақынта*

Ацимтрус шәырхк өыицқәа

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚЭА РАКАДЕМИА АПРЕЗИДИУМ АСПИРАНТУРЕИ АКАДРҚЭА РАЗЫҚАТЦАРЕИ РЫҚЕША

Анапхгағы – афилологиатә
тцаарадыррақәа рдоктор,
AAP академик, апрофессор
Валентин Астамыр-иңа Кәағзания

AAP аспирантцәа
рзы алекциа
даңхъойт
афилологиатә
тцаарадыррақәа
рдоктор, УАР
Адунеизегътәи
алитература
аинститут
афольклор ақеша
аиҳабы
В.Л. Клиаус

Актәи
ацәаҳәағы
М.М. Барцыц
З.Ц. Җапуа
И.Д. Анчабазе

M.B. Станиукович

B.E. Добровольская

Аңсны аспирантәеи айтаруаа өараңәеи рзы алекциақәа ирыңхеит атоурыхтә тұаадыррақәа рканидат, УАР Пиотр Дүзза ихъз зху Антропологияи аетнографиеи рмузеи (Кунсткамера) Австралии, Океанияи, Индонезияи Филиппини рықәша аиҳабы Мария Владимир-иңхә Станиуковичи (Санкт-Петербург), афилогиатә тұаадыррақәа рканидат, Үрыстәыла акультура аминистрра иаңанакуа, Үрыстәыла ажеларқәа ркультура ацентр иатәу, В.Д. Поленов ихъз зху Жәлар рырғиаратә ғны иматериалтәым акультуратә тұынха асектор аиҳабы В.Е. Добровольская (Москва).

Алекция алагамтазы Мария Владимир-иңхә Станиукович илхәеит:

«Даара ҳаигәрғыонт Аңсны абара. Избанзар, раңхъаза иргыланы, Аңсны – ари адғыл ағызы туындысы туу аепос ахьеиқәхаз зхыпхъазара раңдам арғынқәа иреиуоуп, иғбахаз, адунейи зегін ароуп Аттаарадыррақәа ракадемия аиҳабыс афольклортцааф, агуманитартә тұаадырра ахатарнан дахылыкоу. Ҳара ҳашыцылахъеит академия еиҳабцәас аматематикцәеи афизикцәеи рбара... Аха агуманитартә тұаадыррақәа роуп, хатала акультуроуп, адунейи шыңас иамоу».

ААР аусеиңқаараңы ихадаразоу аусқәа иреиуоуп аттаарадыррахь аспециалистцәа өараңәа рымғахгара. Үи хыққыс иқаданы, 1999 шыққаса раахыс Академиақны аус ауеит аспирантцәа разықатцара асистема. ААР аттаарадырратә усбартақәа рпрофессионалтә қахрақәа инарықтыршәаны, есышыққаса аспирантурахь атыпқәа ААР апредициум иззіхъагәнанатоит. ААР аспирантурақны аттара мөапысуеит латәаратәи аформала, аамталы – пшышиққаса аттанакуеит.

Хазтагылоу аамтазы, ААР аспирантурақны аспециалистцәа разырхиара мөапысуеит анағстәи азанаатқәа рыла: атоурых, археология, аетнология, алтература, абиология уб. егъ.

Алекциақәеи асеминарқәеи мөапыргойт ААР аинститутқәеи Аңсуга ҳәынтықарратә университети рспециалистцәа, Үрыстәыла аттаарадырратә усбартақәеи аттараиуртақәеи рқнитә иаапхъоу аттарауаа.

Аспирантураңы аттара иаңанакуеит, азеипшілдік аттарауаа аттараиуртақәеи еипш, иааицмырқылайзакәа адиссертиратә усумтақәа аус ридуларагы.

*Аңсны аңғаарадыррақәа
ракадемиақны
3.Ць. Цыапуа дидикылеит
адунеи зыхъз адыруа аетнолог,
аетнотоурыхтүааф, алингвист,
Европатәи афинноугродыррақәа
хатерақәа руазәк, атоурыхтә
түаарадыррақәа рдоктор,
апрофессор, УАР алахәыла-
корреспондент В.В. Напольских*

*Адунеи зыхъз адыруа афольклортүааф,
афилогиатә түаарадыррақәа
рдоктор, УАР алахәыла-корреспондент
А.Л. Топорков илекция*

Аспирантцәа раҳасабырба аттестациала аҳасабала имғапсыуеит шыққасыкахъ ғынтә – мешапымзази атарашиқәс ахыркәшамтази – жытаарамзазы. Аттестация алтшәақәа рыла аспирант анастәи атарашиқәс ашқа диагахоит.

Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия аинститутқәа рұнды иаңтоуп адиссертиатә хейлакқәа, акандидаттә диссертациақәа рыхъчара амғапгаразы. Адиссертиатә усумтақәа рыфреи рыхъчареи мөапсыуеит псышәалеи урысшәалеи.

Аңсны атцаарадырракәа ракадемия аптоижътеи уи аспирантура иоунажыит атцаарадырра амат азызуа шәғык инарзынаңшуа атарауаа өарацәа.

*Аңса аспирантцәа лұыррақәа
рымалдоит афилологиатә
тәаарадыррақәа рканидат,
Москватәи ахәынтықарратә
университет афольклортәараптә
школ ахаттарнак Т.А. Иванова*

*Адунеи зыхъз адыруа афольклортәааф, аиндолог, атоурыхтә тәаарадыррақәа
рдоктор, УАР Пиотр Дүзза ихъз зху Антропологияиет аетнографиеси рмузеи
(Күнсіткамера) атәарадырратә усзуғ хада И.В. Васильков илекция*

Аңакы

Аңсны атتاарадыррақәа ракадемиа (1997–2022)	3
Аңсны аттаарадыррақәа ракадемиа аптара – қоурыхтә хтысуп	4
Атоурых адақъақәа	8
Аңсны аттаарадыррақәа ракадемиа – ашъақәгылареи ағиареи.	16
Қоурыхтә лапшұаала	19
Аңсуа тщаарадырра ағиара	24
Жәларбжъаратәи аттаарадырратә усеицура	30
Аңсны аттаарадыррақәа ракадемиа аилазаара	33
Аңсны аттаарадыррақәа ракадемиа ақәшақәа	34
Агуманитартә, асоциалтә, ауаажөлларратә тщаарадыррақәа рықәша	34
ААР Д.И. Гәлиа ихъз зху Аңсуаттааратә институт	36
ААР Аекономикеи азини ринститут	46
Афизика-математикатәи атехникатәи тщаарадыррақәа рықәша	49
ААР Ақәатәи афизика-техникатә институт	50
ААР Аекология аинститут	58
Амедико-биологиатә, ақыттанхамфатә тщаарадыррақәеи Адғыл изқу аттаарадыррақәеи рықәша	71
ААР Аботаникатә институт	72
ААР Апышәаратә патологияи атерапиеи ринститут	80
ААР Ақыттанхамфатә институт	86
Аңсны аттаарадыррақәа ракадемиа апредициум Аспирантуреи акадрқәа разықатцареи рықәша	92

Аредактор
З.Ц. Цыапуа

Аиқөншілгілес:
В.А. Кәгемания
И.П. Соловиова

Аредактор иңбұраа, акорректор
С.О. Ҳацым

Авиорстка
А.Ш. Беренғыи

Подписано в печать 27.04.2023 г.
Формат 60x90/8. Бумага мелованная.
Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Заказ 3791.

ИП Белкина Е.А.
Россия, Московская область
г. Домодедово, мкр. Северный,
ул. Логистическая, д.1

